శ్రీః

ప్రాయశ్చిత్తపశుమీమాంసా.

(రాజమహేంద్రవరనగర్యాం సిద్ధార్థి మాఘ శుద్ధ
ద్వితీయా ప్రభృతి త్రిషుదినేషు ప్రవృత్తాయాం
శ్రౌతపరిషద్యధ్యక్షపదవీ మలంకుర్వాణైః)

శ్రీమదాదిభట్లోపనామక
రామమూర్తిశాస్త్రిభి ర్విరచితా

శ్రీమదయ్యగార్యుపనామక
రామావధానిభి రనుమోదితా

బెజవాడ వాణీముద్రాక్షరశాలాయాం
బి. క్షాకుళస్వామిశర్మణా
ముద్రితా.

శ్రీ వైదికధర్మసంవర్ధనీ సభాకార్యదర్శినా
శ్రీ చెరుకుపల్లి రామేశ్వరశర్మణా ప్రకటీకృతాసతీ.

విజేజీయతామ్.

1920.

శ్రీరస్తు.

శ్రీయజ్ఞేశ్వరాయనమః.

స్వస్తిశ్రీ పింగళనామసంవత్సర మాఘమాసమున కొప్పాక యను నగ్రహారమున బ్రహ్మశ్రీ కోటమర్తి రామావధానులుగారను తైత్తిరీయశాఖాధ్యాయులగు బ్రాహ్మణులు, శ్రీ శృంగేరీవిరూపాక్ష పీఠాధ్యక్షులును, సుప్రసిద్ధయశస్కులును, పూర్వోత్తరమీమాంసాది సకలదర్శన విమర్శనదక్షులు నగు శ్రీమత్కల్యాణానందభారతులను బాలస్వాములవారు జేయించిన పరిషన్నిర్ణయమును ననుసరించి కేవలైంద్రాగ్నమాత్రప్రాయశ్చిత్తపూర్వకముగ ప్రథమాగ్నిష్టోమ మాచరించుటయు, నయ్యది యశాస్త్రీయమని జెప్పదలచిన గొందరి ప్రోత్సాహమున సుప్రసిద్ధపండితులును, వ్యాకరణాచార్యులు నగు బ్రహ్మశ్రీ నోరి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారి యధ్యక్షతతో బెజవాడలో కాళయుక్తి పుష్యమాసమున నొక సభ జరుగుటయు నందరకు విదితమేయయి యున్నది

ఈ సభావృత్తాంతము ప్రకటితమయినది. ఇందుచే సామాన్యజనులందరు శ్రీ స్వాములవారిచే జేయబడిన నిర్ణయ మశాస్త్రీయమని తలచెదరు. గాని పండితులించుక విచారించి విమర్శింతురేని యీ విషయమందలి తత్వమును సులభముగ గుర్తెరుగగలరు. ప్రథమసోమయాగమున ప్రాయశ్చిత్తార్థము, ఐంద్రాగ్నాశ్వినపశుద్వయాలంభము జేయవలయుననియెడువారల శాస్త్రార్థమంతయు, బెజవాడ సభావృత్తాంతమున బ్రహ్మశ్రీ మల్లాది రామకృష్ణసోమయాజులుగారు "సిద్ధాంతసంగ్రహము"నను, బ్రహ్మశ్రీ నోరి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు "తీర్మానము"నను విశదీకరించియున్నారు. ఈ శాస్త్రార్థమును పండితులు విమర్శించగ, ననేక దోషములతో నిండియున్నట్లు తేలినది. గాన నేతద్విషయ

ము పునర్విమర్శనీయమాయెను. ఇందుకొరకును, మరికొన్ని శ్రౌతవిష యముల విమర్శించుటకును, తర్కతీర్థులగు బ్రహ్మశ్రీ ఆదిభట్ట రామ మూర్తిశాస్త్రిగారియొక్కయు, వ్యాకరణాచార్యులగు బ్రహ్మశ్రీ నోరి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారియొక్కయు, వేదవేదార్థశ్రౌతవిదులగు బ్రహ్మశ్రీ అయ్యగారి రామావధానులుగారియొక్కయు అధ్యక్షతలతో రాజ మహేంద్రవరమున, సిద్ధార్థి మాఘమాసమున నొకసభ జరుపబడినది. ఆ సభావృత్తాంత సంగ్రహ మిదివరకే ప్రకటితమాయెను. అందు బెజవాడసభవారి శాస్త్రార్థమందలి దోషము లెట్టివో సామాన్యజనులకు గూడ బోధపడురీతిని వ్రాయబడియున్నవి. అధ్యక్షులలో శ్రీ నోరి సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు మాత్రము తీర్పును వ్రాసియివ్వలేదు. మిగిలిన యిద్దరుమాత్రమే తీర్పును వ్రాసియిచ్చినారు. దానిని పండితులకొరకిందుతో బ్రకటించుచున్నారము. ఇందలి స్వారస్యమును గ్రహించి, శ్రుతిస్మృతిప్రమాణముల ననుసరించి, శిష్టులు ధర్మమాచరించుచు సామాన్యులకు మార్గదర్శకు లయ్యెదరని నమ్ముచున్నారము.

వైదికధర్మసంవర్ధనీ సభాకార్యస్థానము,
బెజవాడ,
1 అగస్టు 1920.

ఇట్లు విధేయులు,
౧ చెరుకుపల్లి బుచ్చిరామయ్య,
౨ శివపురపు వీరభద్రపాకయాజి,
కార్యదర్శులు.

ప్రాయశ్చిత్తపశుమీమాంసా.

— శుద్ధపత్రికా —

పుటమ్.	పంక్తిః	అశుద్ధమ్.	శుద్ధమ్.
౧	౧	సభ్యాస్తారః	సభాస్తారః
		మదీయ్యామ్	మదీయామ్
	౪	తైత్తిరీయ్య	తైత్తిరీయ
	౧౫	శాస్త్రీయ్యత్వా	శాస్త్రీయత్వా
		శాస్త్రీయ్యత్వ	శాస్త్రీయత్వ
౨	౧౨	ద్వితీయ్యా	ద్వితీయా
	౧౮	ప్రేష యంశ్చ	ప్రైష యంశ్చ
	౨౧	వైయ్యాకరణాః	వైయాకరణాః
౩	౧	ద్వితీయ్యా	ద్వితీయా
	౧౦	గంటీఇత్యు	గంటీత్యు
	౧౬	తృతీయ్యాయామ్	తృతీయాయామ్
	౨౨	విప్రతిపత్తిః	విప్రతిపత్తిః కక్షీకృతా
	౨౪	ప్రస్తుతీకృతా సబాధ్యక్షైః	— — —
౪	౭	పతీయ్య	పతీయ
		వత్ర	సత్ర
	౧౧	ద్వితీయ్య	ద్వితీయ
	౧౭	అన్యేపుస	అన్యేపున
		ఞతరే	ఇతరే
	౧౮	మవలంబి	మలంబి
౪	౨౬	జ్ఞాపనీయ్యో	జ్ఞాపనీయో
		స్వరే్య్య	స్వరే్వ
౫	౩	హ్యత్థ్న	హ్యత్స్థ
	౪	మి।నస్వతః	మినస్వతః
		చాపలాత్	(చాపలాత్)
౬	౭	శ్యాగోవా	శ్ఛాగోవా
	౮	ఆతృతీయ్యా	ఆతృతీయా

	౮	తృతీయ్యా	తృతీయ
	౧౧	సజాతీయ్యో	సజాతీయో
	౧౮	తైత్తిరీయ్యా	తైత్తిరీయ
	౧౯	తృతీయ్యా	తృతీయా
	౨౧	తైత్తిరీయ్యా	తైత్తిరీయ
	౨౪	,,	,,
	౨౪	సాజాతీయ్యా	సజాతీయ
	౨౬	తృతీయ్యా	తృతీయ
	౨౭	...	...
	౨	త్రైతీ	త్రైతీ
	౭	ఆతృతీయ్యా	ఆతృతీయా
	౮	తృతీయ్యా	తృతీయ
	౧౦	షోమీయ్యా	షోమీయ
	౨౧	తృతీయ్యా	తృతీయా
	౨౨	తృతీయ్యా	తృతీయ
౯	౧	,,	,,
	౩	భావనీయ్యమ్	భావనీయమ్
	౫	భవతి। నామ	భవతి నామ
	౬	తృతీయ్యా	తృతీయ
౧౧	౨౦	ద్వితీయ్యా	ద్వితీయా
౧౩	౧౦	వచనసోసం	వచసోఽసం
	౧౪	తరోపనో	తరాపనో
	౧౭	పురుషేన	పురుషేణ
౧౪	౨౮	స్వాధ్యేయో	స్వాధ్యాయో
౧౫	౧౦	తరోపనో	తరాపనో
	౧౮	స్త్రీయ్యేత	స్త్రీయేత
		వమ్త్వర్ధస్య	వమ్త్వర్ధస్య
	౨౨	సార్వ్యధిక	సార్వధిక
౧౬	౧౭	స్యాత్	స్యాత్
౧౭	౭	ద్యావా	ద్యావా
	౨౫	విభావయన్తు	విభావయంతు

౧౭	౨౨	పరిగలహా	పరిగ్రహా
	౨౬	ఆత్పతీయ్యా	ఆత్పతీయా
౧౯	౧౪	శంకిత్వాశయ	శంకిత్రాశయ
	౨౭	విచ్ఛేదస్త్రైకత	విచ్ఛేదస్వైకత
౨౦	౧	,,	,,
	౩	తప్రకృత	తపకృత్రిత
	౯	తృతీయ్య	తృతీయ
	౧౦	ద్వితీయ్య	ద్వితీయ
	౧౫	నీయ్యా	నీయా
	౧౬	ప్రాయశిత్తా	ప్రాయశ్చిత్తా
౨౦	౧౯	సామాన్యా	సామాన్యమ్
	౨౩	భీయ్య	భీయ
౨౧	౫	ధానంతర	ధానానంతర
౨౨	౨	మచ్ఛేద	మవిచ్ఛేద
	౭	గ్నశ్విని	గ్నాశ్విన
	౧౧	రీయ్యకే	రీయకే
	౧౨	యాస్తు	యన్తు
	౨౧	అశ్వి	ఆశ్వి
౨౨	౨౫	మధజప	మర్ధముప
	౨౬	న్యమిత్త	న్యనిమిత్త
౨౩	౩	చ్ఛేదోసో	చ్ఛేదస్సో
	౨౦	భక్త	భక్తి
	౨౭	శేవత్రై	దేశేవత్రై
౨౪	౪	భీయ్య	భీయ
౨౫	౪	భుజవో	భజవో
		వేది	వేదీ
	౭	దుర్ఘాజ	దుర్భాజ
౨౬	౫	యావిశ్ఛేదేపి	యావిచ్ఛేదేపి
	౧౨	ర్వైక	ద్వైక
౨౭	౧౨	పలబ్ధ	పలబ్ధ
	౧౪	నీయ్య	నీయ

౨౭	౧౪	త్రైః	త్రై
	౧౮	పష్టి	పష్ఠి
౨౮	౧	త్రయ	త్రయే
	౧౩	తార్ధఙస	తార్ధఙస్స
	౧౯	,,	,,
౨౮	౨౫	నీయ్య	నీయ
౨౯	౪	కఇవ	కమివ
	౧౪	ణీయ్యా	ణీయా
	౧౫	నీయ్యే	నీయే
	౨౪	స్పష్టః	స్స్పష్టః
౩౦	౭	రీయ్య	రీయ
	౧౬	నబుషిః	నషిఙః
	౧౯	ద్విపురు	ద్విఫురు
	౨౬	వీర్య్యే	వీర్యే
౩౧	౫	త్రాస్యా	త్రస్యా
	౬	ప్రామాణీ	ప్రమాణీ
	౨౫	చ్చిత్	శ్చిత్
		ష్టంప	ష్టఃప
౩౨	౧	యాజ్ఞకా	యాజ్ఞికా
	౧౨	రయస్తు	గయస్తు
	౧౯	తీయ్య	తీయ
౩౩	౧౪	య్య	య
	౨౮	భుఙవః	భఙవః
౩౪	౩	తీయ్యం	తీయం
౩౬	౧౦	తీయ్య	తీయ
	౧౪	జ్ఞకా	జ్ఞికా
	౧౮	తీయ్యాది	తీయాది
	౨౦	తీయ్యా	తీయా
౩౭	౨	యదిపితు	యస్యన
	౧౨	తీయ్య	తీయ
౩౮	౪	ంత	న్త

౩౮	౨౫	ణుప్రాణ	ణుబ్రాణ
	౨౭	ణీయ్యమ్	ణీయమ్
౩౯	౧౬	ణీయ్య	ణీయ
	౧౮	కృష్టం	కృష్ణం
	౧౯	వ్యాఖ్యయ్యం	వ్యాఖ్యానం
౪౦	౨	రీయ్య	రీయ్య
	౮	భ్రాతరీయ	భ్రాత్రరీయ
	౧౬	రీయ్య	రీయ
	౨౪	రణా	రణా
	౨౭	లలమహే	లభామహే
౪౧	౫	తీయ్యా	తీయా
౪౨	౬	నీయ్యే	నీయే
	౨౧	ధీయ్య	ధీయ
	౨౬	య్య	య
౪౩	౨౧	తిష్ఠోమా	తిష్టోమా
౪౪	౪	నీయ్యం	నీయం
౪౫	౨	తీయ్య	తీయ
	౧౦	చ్ఛేయోగణ	చ్ఛేయోగణ
	౧౫	,,	,,
	౧౭	యథాణాది	యథాణ్యాది
	౧౮	విజాతీయవిజాతీయ	విజాతీయ
	౨౨	య్యస్తే	యస్తే
	౨౪	చ్ఛయ్యస్తే	చ్ఛయస్తే
	౨౬	,,	,,
	౨౭	నీయ్య	నీయ
౪౬	౫	స్తుతస్తు	స్తుతస్తు

శ్రీః

—: ప్రాయశ్చిత్త పశుమీమాంసా :—

భోభో సభ్యాస్తారా విద్వాం సశ్శృణ్వంత్విమాం మదీయాం వినయ విజ్ఞాపనాం । ఆకలయన్తుచ । అత్ర కిలాన్ధ్రదేశే గోదావరీ మండలే తునిపత్తనస్య సన్నిధావస్తి కౌప్పాకనామకః కశ్చిదగ్రహారః। తత్ర కశ్చిన్మఖిజో రామావధాని నామా ఽధీత తైత్తిరీయ్యనామక వేదశాఖ స్సమ్యగనవగత తదర్థః । తాదృశానేవ స్వపితృ పితామహ ప్రపితామహా న్వృత్తనైష్ఠికత్వాదిభి రను కుర్వన్నాస్తే । సచ సోమం చికీర్షురేతద్దేశస్థ శృంగేరీ విరూపాక్ష పీఠాధిపతిభి శ్శ్రీకళ్యాణానంద భారతీనామకై ర్బాలయతివరై స్తవ త్రిపురుష వేదవిచ్ఛేదాభావాద్వేదవే ద్యుభయవిచ్ఛేదాభావేన దౌర్బ్రాహ్మణ్య ప్రసక్తే రాశ్వీన నిమిత్తాభావా త్త్రిపురుష సోమవిచ్ఛేదజ దోషాపనయనా య్యైన్ద్రాగ్నమాత్ర మనుష్ఠాయ సోమమనుతిష్ఠే త్యాదిష్టోమ స్తకస్యాస్త తదాదేశ స్తద్ధైవాన్వతిష్ఠ త్పరుత్పరారివా సోమయాగం । తతశ్చ తద్దేశీయా వైదికా శ్శ్రౌతప్రయోగ విదోఽన్యేపిచ విద్వాంస ఆశ్వీనపశ్వ ననుష్ఠానేనతం సోమయాగం భ్రష్టమేవ మన్యమానా, వివదమానాశ్చ పరస్పరం తత్ర శాస్త్రీయ్యత్వా శాస్త్రీయ్యత్వాన్యతర నిర్ణినీషవో విజయవాటికానగరే పరుత్కాశ్చి త్సభామకార్షుః । తత్రసన్నిహ్యామానార్థ నిర్ణయాయ ప్రసిద్ధవ్యాకరణాచార్య నామ్నా నోర్యుపనామక సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిణ ఉపాధ్యక్షపదవీ మధ్యారోహాః । మద్దైవవశా త్తత్రానుపస్థితేన మయా తత్ర ప్రచలిత శ్శాస్త్రార్థవిచారో నాజ్ఞాయి । పరన్తూపాధ్యక్ష లిఖిత ముద్రిత విషయ నిర్ణయాభిధ

పత్రాదేవమవగమ్యతే। త్రిపురుషసోమమాత్రవిచ్ఛేదినః కిమైన్ద్రాగ్నినామకేన కేవలేన ప్రాయశ్చిత్త పశునాలం భవేత్కి మైన్ద్రాగ్నాశ్వినోభయమప్యనుష్ఠేయ మితి విచారః ప్రవృత్త ఇతి । యత ఉపాధ్యక్షైః "విషయ నిర్ణయాయ యోన్యజ్ఞే" ఇతి ప్రతిజ్ఞాయ "అత్రచ నిర్ణేయోంశః త్రిపూరుషం విచ్ఛిన్న సోమపీథ స్యైన్ద్రాగ్నాశ్విన పశుద్వయాలంభో న్యాయ్యః ఉత అన్యతరానుష్ఠాన మిత్యనయోః పక్షయోరన్యతరో భవితవ్యః" । ఇతి విప్రతిపత్తి స్తస్మిన్పత్రే ప్రదర్శితా । తే పున స్తత్రత్యవిదుషాం ప్రచలితం శాస్త్రార్థవిచార మశేష ముపశ్రుత్య తత్రోపస్థితానా మనుపస్థితానాంచ బహూనాంవిదుషాం సమ్మతిం ముఖతః పత్రికాద్వారేణ చాకలయ్య, త్రిపూరుష సోమమాత్రవిచ్ఛేదినః పశుద్వయమేవ ప్రాయశ్చిత్తరూప మనుష్ఠేయ మితిశాస్త్రార్థం నిర్ణిన్యుః । ప్రకాశయామాసుశ్చ పత్రికా ద్వారేణే మమేవస్వ సిద్ధాన్తం ॥

తథాపి కేచి త్ప్రకారాన్తరేణ సన్దిహానా శ్రీమద్భిస్స్వామిభిరనుష్ఠాపితే, కోప్పాకాగ్రహార సఞ్జాత సోమయాగే శాస్త్రీయత్వా శాస్త్రీయత్వేఽనిర్ణీతే మన్యమానా స్తన్నిర్ణయాయ యోన్యజ్ఞానా, విషమ మాఘ శుక్ల ద్వితీయా మారభ్య త్రిషుదినేషు రాజరాజనగర్యాం పునస్సభామకార్షుః । ప్రేషయంశ్చ మహ్యామాహ్వానపత్రం । తదానీ ముద్భూత పుణ్యవశేనోపస్థితో స్స్వయమహమపి తత్ర । సమాగతాశ్చ బహవో విద్వాంసః, కేవల వేదవిదస్సాఙ్గ వేదవిద శ్శ్రౌతస్మార్తప్రయోగ విదస్తార్కికా వైయ్యాకరణాః, కర్మమీమాంసకా, బ్రహ్మమీమాంసకా, ఆంగ్లేయవిద్యావిశారదా, ద్విత్రివిద్యానిపుణా స్సర్వవిద్యానిపుణా స్సోమయాజినో, హవిర్యాజినః పాకయాజినశ్చ। తత్ర విజయవాటికానగర ప్రవృత్తసభోపాధ్యక్షా న్నోర్యుపనామక సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిణ అగ్రాసన ఏతే ప్యుపావేశయన్ । ఉపావేశయంశ్చ వక్కలఙ్కాగ్రహార వాసినో రామావధానినామ్నో వేదశ్రౌతస్మార్తవిద్యా కూలంకష ప్రజ్ఞానయ్యగా ర్యుపనామకాం స్తస్మిన్ । అహ మపి మధ్యే పుష్పవత్యాః ఫణీమోపావేశితోస్మి తస్మి న్నేవాసనే॥— ప్రవృత్తా సభా ద్వితీ

య్యాయాం మధ్యాహ్నే ఘంటాత్రయావసరే । తత్రచ ప్రథమ మస్మిన్నవసరే త్రిపూరుష సోమవిచ్ఛేదిన ఏవ ఐంద్రాగ్నాశ్వినపశుద్వయానుష్ఠానం ప్రచలిత మస్తి యత ద్విపురుషసోమవిచ్ఛేదినోపి తాదృశ పశుద్వయానుష్ఠాన మిత్యాచారః పరీక్షితః । తదానీ మస్మిన్నవసరే ద్విపురుష సోమవిచ్ఛేదినోపి పశుద్వయమనుతిష్ఠన్తీతి కేచన వృద్ధాః శ్రౌతప్రయోగ పారంగతా స్థలవిశేష యజమానవిశేష నామ గ్రహణ పురస్సరం న్యరూపయ న్నాచారం । తత శ్రుతిస్మృతిశిష్టాచారాణాం పరస్పర విరోధే కస్యవా ప్రామాణ్యం, కస్యవాఽప్రామాణ్య మితి ప్రామాణ్య మీమాంసాప్రవృత్తా । తదానీం ఖలు విజయనగర మహారాజ సంస్కృతకళాశాలాయాం పూర్వమీమాంసాధ్యాపకైః గంటి ఇత్యుపాహ్వాస్సూర్యనారాయణశాస్త్రిభిః "విరోధేత్వ నపేక్షం స్యాదసతిహ్యనుమాన"మితి జైమినీయసూత్రోదాహరణపూర్వకం శ్రుతిస్మృతిశిష్టాచారాణాం పరస్పరవిరోధే ఉత్తరోత్తరం దౌర్బల్య మప్రామాణ్య మిత్యుపన్యస్తం । తంచోపన్యాస మవిప్రతిపన్నా ఏవ సర్వే విద్వాంస ఉరరీచక్రుః । తతశ్చాస్తంగతో భానుమా న్పరిషదపి విశ్లిష్టా॥

తృతీయ్యాయాం ప్రాతః పరిషది, ద్విపూరుషం విచ్ఛిన్న సోమపీథస్య సోమపిపాసాయాం కి మైన్ద్రాగ్నాశ్విననామకం ప్రాయశ్చిత్త పశుద్వయ మనుష్ఠేయ ముతైన్ద్రాగ్నమాత్ర మిత్యేకా విప్రతిపత్తిః॥

త్రిపూరుషం విచ్ఛిన్న సోమపీథస్య త్రిపూరుష మవిచ్ఛిన్నార్థ జ్ఞానరహిత స్వవేదశాఖస్య సోమపిపాసాయాం కి మైన్ద్రాగ్నాశ్వినోభయ మనుష్ఠేయ ముతైన్ద్రాగ్నమాత్ర ముతాశ్వినమాత్ర మిత్యపరాచ విప్రతిపత్తిః॥

కక్షీకృతా తదానీం పూర్వోక్త సూర్యనారాయణశాస్త్రిణా ఏవ ప్రస్తుతీకృతా । సభాధ్యక్షైః ఉక్త విప్రతిపత్తిద్వయ ప్రదర్శితయో రధికారిణో రుభయో రపి సోమ పిపాసాయా మైంద్రాగ్నాశ్విన నామక పశుద్వయ మనుష్ఠేయ మేవ, నైక స్తేన, ద్వయోః ప్రాయశ్చిత్తయో స్సముచ్చయ ఏవ, నవిశ్లేష, ఇతి

శాస్త్రతాత్పర్యం వర్ణయామాసుః । తచ్చ వర్ణన ముత్తరత్ర ప్రదర్శ్య పరీక్షిష్యామః । తేనైవ ప్రాతఃకాలికీ పరిష త్సమాపితా॥

మధ్యాహ్నే పునర్ఘంటాద్వయస్య పరిష దారబ్ధా । తదానీం ఖలు పూర్వోక్తకళాశాలా ప్రధానోపాధ్యాయా మహామహోపాధ్యాయ తాతా సుబ్బరాయశాస్త్రిణః, "కేచిత్తు ద్విపూరుష సోమవిచ్ఛేదినోఽపి పశుద్వయానుష్ఠాన స్యావశ్యకతామాహుః," ఇతి వాక్యం వాహినీపతీయ్యనామకే గ్రంథే లిఖితమస్తి, న తత్ర మూలప్రమాణం శ్రుతిస్మృతివా లిఖితా। ముదుపలబ్ధేషు గ్రంథాంతరేషుతు, తాదృశస్యైవాగ్నిమాత్ర మనుష్ఠేయ మితి లిఖితమతః, కేచి దిత్యాదినా వాహినీపతి లిఖితేఽర్థే మూలప్రమాణం మృగ్యం । తన్మార్గణే యత్నస్సర్వై రనుష్ఠేయః॥ ద్వితీయ్య విప్రతిపత్తి ప్రదర్శిత వ్యాఖ్యకారిణః, కేషాంచి ద్వ్యాఖ్యాతౄణా మ్మతేనోభయ మప్యనుష్ఠేయం । కేషాఞ్చి న్మతేనైకం । తత్రాపి, కేషాఞ్చి న్మతే నైన్ద్రాగ్నః। కేషాఞ్చిన్మతే నాశ్విన ఇతి, తస్మి న్దిన ఆసాయం, పరేద్యురా మధ్యాహ్నంచ, తత్తచ్ఛ్రుతిస్మృతివ్యాఖ్యాన ప్రదర్శనపూర్వకం వ్యాచఖ్యుః । రవివాసరస్య మధ్యాహ్నే కేచి త్సుబ్బరాయశాస్త్రిణాంపక్షమేవోరరీచక్రుః । అన్యేపున స్తమేవపక్షమలం చక్రుః ॥ ణతరేపున స్సూర్యనారాయణశాస్త్రిణాం పక్ష మవలంచికీర్షవః, కిమపి, కిమ ప్యవోచన్ । తావతా చాస్తమియా ద్భానుమాన్ ॥ తతశ్చ పక్షద్వయాంతర్గతోపన్యాస్తానర్థా న్సమ్య గుపశ్రుత్యాకలయ్య చ, శాస్త్రతాత్పర్యం, ప్రథమ మగ్రాసనారూఢాస్సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిణః, పరు ద్విజయవాటికానగర సభా సిద్ధాన్తిత మేవార్థం వయం శాస్త్రీయ మనుమన్యామహే ఇతి స్వాశయం వాఙ్మాత్రేణ ప్రకటీచక్రుః ఊచుశ్చ స్వాశయ ప్రకటన పరమతవిఘటనపటీయసీ న్నిర్ణయపత్రికాం, విలిఖ్యా చిరేణైవకాలేన ప్రేషయిష్యామ ఇతి॥

తతశ్చ మదభిప్రాయే జ్ఞాపనీయ్యే, సభాసదాం, శ్రుత్వా సర్వై రుపన్యస్తా న్యర్థా మతివిచార్యచ, స్మృత్వా గురుపదామ్భోజే ఇష్ట్వా

హృది పరామృశ్యకాం, శాస్త్రార్థం హృదయారూఢం, విలిఖామియథా మతి॥ మాదృశానాం మందధియాం నసమ్యగ్భావ్య మపీదృశం। తథాపి హృత్పద్మయాకామ వామాఙ్గారూఢ యామ్బయా, ప్రేరితి స్సాహస మిద మనుతిష్ఠామి। నస్వతః। చాపలాత్॥

తత్ర ప్రథమం శ్రుత్యర్థో విచార్యతే॥

శ్రీ విద్యారణ్యమునికృతా ఽవతరణికా.

విచ్ఛిన్నసోమపీథస్య పశుంవిధత్తే.

శ్రుతిః॥ ఐంద్రాగ్నం పునరుత్సృష్టమా లభేత। యఆతృతీయా త్పురుషాత్సోమం నపిబే ద్విచ్ఛిన్నోవా ఏతస్య సోమపీథో। యో బ్రాహ్మణస్సన్నా తృతీయా త్పురుషాత్సోమం నపి బతీంద్రాగ్నీ ఏవ స్వేనభాగధేయే నోపధావతి। తావేవాస్మై సోమపీథం ప్రయచ్ఛత ఉపైనగ్ం సోమపీథో నమతి॥ ఇతి॥

భాష్యం॥ గలితవృషణో బలీవర్ద ఉత్సృష్ట ఇత్యుచ్యతే। స ఏవ జీర్ణో లాంగలవహనాదే ర్ముక్తః। పునరుత్సృష్టః। స్వాత్మానమారభ్య తృతీయఃపురుషః పితామహః పితా స్వయంచ, యదా సోమం నపిబేయుః। తదానీమేవతస్య త్రయస్య సోమపానంవిచ్ఛిన్నం। సఏతం పశుమాలభేత॥

ఇంద్రమగ్నించ క్రమేణ ప్రశంసతి॥ శ్రుతిః॥ యదైంద్రో భవతీంద్రియంవై సోమపీథ ఇంద్రియమేవ సోమపీథ మవరుంధే। యదాగ్నేయో భవత్యాగ్నేయోవై బ్రాహ్మణః। స్వామేవ దేవతా మనుసంతనోతి॥ ఇతి॥

భాష్యం॥ సోమపానస్యేంద్రియ వృత్తిహేతుత్వా దింద్రియరూపత్వం॥ పశువిశేషణంప్రశంసతి॥ శ్రుతిః॥ పునరుత్సృష్టో భవతి పునరుత్సృష్ట ఇవ హ్యేతస్య సోమపీథ స్సమృద్ధ్యై॥ ఇతి॥

భాష్యం॥ ప్రథమం పితామహేన సోమపీథ ఉత్సృష్టః । పునః పిత్రా । పునః స్వేన । తత ఉక్తపశుసాదృశ్యాత్తదాలంభః । స సమృద్ధ్యై సంపద్యతే॥

ఐన్ద్రాగ్నమింద్రాగ్ని దేవతాకం । పునరుత్సృష్టం । ప్రథమం హాలవహనాది కర్మణి నియోజితః । తతః వృషణగాలనేన కించిత్కాలముత్సృష్టః । పునర్నియోజితః । తత్ర జరతః పునరుత్సృష్టః । బలీవర్దశ్చాగో వా పునరుత్సృష్టః । తమాలభేత । అధికారిణం ప్రదర్శయతి । య ఆతృతీయాదిత్యాది । అత్రా జధోఽభివ్యాప్తిః । తృతీయత్వం చాత్మనా సహ । ఏవం చార్థాద్యస్య పితృపితామహయో స్సోమపానం నాస్తి స ఇత్యర్థః, ఇతి సాయణమాధవాచార్యాశయః । అస్యాయమాశయః ॥ యజుష్ట్వే నైన్ద్రాగ్న విధాయకత్వేనచ సజాతీయ్యే ॥ శ్రుతిః ॥ "యస్య పితా పితామహస్సోమం నపిబేదథ స పిపాసేత్, స ఐన్ద్రాగ్నం పునరుత్సృష్టమాలభేత" ఇతి వాజసనేయకే, పితృపితామహయో రేవ గ్రహణాత్ ॥ "ఐన్ద్రాగ్నం పునరుత్సృష్ట మాలభేత ద్విపురుషా సోమపీథినః" ఇతి సూత్రే కాత్యాయనేనాపి ద్వయో రేవ గ్రహణాత్ ॥ "యస్య పరో ద్వావసోమపౌ స్యాతాం, స ఐన్ద్రాగ్నం పునరుత్సృష్టమాలభేత" ఇతి సూత్రేఽగస్త్యేనాపి పితృపితామహయోరేవ గ్రహణాత్ ॥ బహుమతానుసరణస్య న్యాయ్యత్వేన తైత్తిరీయ్యక వాక్యస్యా తృతీయాదిత్యత్ర స ఏవార్థః । ఇతి ॥

ఆపస్తమ్బీయ శ్రౌతసూత్రవ్యాఖ్యాతా రుద్రదత్తస్తు । శ్రుతిః "తస్మాదా తృతీయా త్పురుషా న్నామన గృహ్ణంతీతి" తైత్తిరీయ్యవాక్యే తృతీయపదస్య పితరమారభ్య తృతీయపరతాయా ఆజోఽభివ్యాప్త్యర్థకతాయాశ్చ సర్వసమ్మతత్వేన । తస్యచ యజుష్ట్వేనేవ । తైత్తిరీయ్యత్వేన కృష్ణయజుష్ట్వేనాపి, సాజాతీయ్యత్వేన, సమ్భవదత్యన్త సన్నిహిత స్వకుల్యానుసరణస్య న్యాయ్యత్వేన, తదనుసారేణా త్రాప్యర్థ వర్ణనం న్యాయ్యం మన్యమానః । తృతీయశబ్దస్య, స్వపితరమారభ్య తృతీయపరత్వం ఆజోఽభివ్యాప్త్యర్థకత్వంచ వ్యాచష్టే ॥

రామాణ్ణాగోపి త్రిపురుష సోమపిచ్ఛేద ఏవ నిమిత్త మితివదన్నిమ మే వార్థ మభిప్రేతీత్యవగమ్యతే । నిమిత్తమాహావిచ్ఛిన్నో హ్యేతస్య సోమపీథ ఇతి । పూర్వోక్త మధికారిణం విశినష్టి । యో బ్రాహ్మణస్సన్నిత్యాదినా । అత్రైన్ద్రాగ్న పునరుత్సృష్టపదాభ్యాం ద్రవ్యదేవతయోః ప్రతిపాదనా దిన్ద్రాగ్నీ ఉద్దిశ్య పునరుత్సృష్ట పశునాయజేతేత్యుత్పత్తివిధిః । ఆలభేతే త్యన్తేన పర్యవస్యతి । యో బ్రాహ్మణ స్సన్నితివాక్యస్యాయ ఆతృతీయ్యాదిత్యాది వాక్య వ్యాఖ్యానరూపత్వేన తాదృశయాగః స్వీయ తృతీయ్యపురుష వ్యాప్త సోమపానవిచ్ఛేదజ దోషనిర్ఘాతాయ । తాదృశవిచ్ఛేదవతా బ్రాహ్మణేనానుష్ఠేయ ఇత్యధికారవిధిః పర్యవస్యతి ॥ అస్యచ పశుయాగస్యాగ్నీషోమీయయ్య వికృతిత్వేన ప్రకృతివ ద్వికృతి రిత్యతిదేశేన ప్రకృతిత ఏవ వినియోగ విధి ప్రయోగవిధీ ఉన్నేయా ॥ అత్ర చాధికార విధివాక్యేన బ్రాహ్మణ పదం బ్రాహ్మణత్వరూప జాతివిశిష్టపరం నదితరవ్యావర్తకం ॥ తథాసతి తాదృశయోః క్షత్రియ వైశ్యయో రైన్ద్రాగ్నా నావశ్యకతాపత్తేః ॥ కేచిత్తు । శ్రుతిః "నానృతంవదేత్ । సత్యాన్నప్రమదితవ్యం" ఇత్యాది నిషేధైరేవా సత్యవచన నివృత్తౌ । శ్రుతిః "తస్మాదాహితాగ్ని ర్నానృతం వదేత్" ఇతి పునర్నిషేధో, యథాఽఽహితాగ్నేర్దోషాతిశయ ప్రదర్శనార్థః । ఏవ మత్ర బ్రాహ్మణపదమపి బ్రాహ్మణస్య పూర్వోక్త సోమవిచ్ఛేదే దోషాతిశయ ప్రదర్శనార్థ మితి వర్ణయన్తి । తన్నాతీవ మనోజ్ఞం విజ్ఞానాం । తథా సతిదోషాతిశయవతో బ్రాహ్మణస్య తన్నిర్ఘాతా యైన్ద్రాగ్నవిధానే తతో హ్యల్పదోషవతోః క్షత్రియ వైశ్యయోరితో హ్యల్ప ప్రాయశ్చిత్తస్యైవ, వక్తవ్యత్వే నైన్ద్రాగ్నా నావశ్యకతాపత్తేః । నహి న్యూనాధిక దోషవతోరేకప్రాయశ్చిత్త విధానం న్యాయ్యం । నహ్యన్యాయ్యం విధాతుముత్సహతే సర్వజ్ఞాశ్రుతిః ॥ యస్తు తథా బ్రూయాత్సతు శ్రుతిప్రామాణ్యమేవ హాపయేత్ ॥

దృష్టాన్తేపి, "తస్మాదాహితాగ్ని ర్నానృతంవదేత్" ఇతి పునర్నిషేధః క్రత్వర్థః, నదోషాతిశయ ప్రదర్శనార్థః ॥ పరన్తు తత్వేన

వాక్యే "యో దుర్బ్రాహ్మణ స్సోమం పిపాసేదితి వాక్యేన దుర్బ్రాహ్మణ
స్యాశ్వినపశ్వధికారితయాఽగ్రే ప్రదర్శయిష్యమాణత్వే నైన్ద్రాగ్న వాక్యే
బ్రాహ్మణపదమనుపాదాయ సామాన్యతోఽయ ఆతృతీయాదిత్యుక్తా
వాశ్విన పశ్వధికారీ దుర్బ్రాహ్మణ ఏవాత్రాప్యధికారీ। తథా చోభ్యాప
ప్యే కాధికారికావితి భ్రమస్స్యాత్। తద్వారణాయ బ్రాహ్మణపదం
వక్ష్యమాణాశ్వినపశ్వధికారి మర్బ్రాహ్మణ విలక్షణ ద్విజాతిపరం। తథా
చ పూర్వోక్త సోమవిచ్ఛేదమాత్రేణ న దౌర్బ్రాహ్మణ్యం। అతోఽభిన్నా
ధికారికావిమౌ యాగావితి సిద్ధ్యతి। అత ఏవైన్ద్రాగ్నాధికారి బ్రా
హ్మణాపేక్షయాఽఽశ్వినాధికారిణం దుర్బ్రాహ్మణం విలక్షణమేవ సర్వే
వ్యాఖ్యాతారో బోధాయనాద ఋషయశ్చోచుః। అన్యథాఽఽశ్విన
వాక్యే దుర్బ్రాహ్మణ ఇతి శబ్దాధిక్యస్య ప్రయత్నాధిక్య ప్రయోజ్య
స్య వైయర్థ్యాపత్తేరితి ॥

యద్యపి దేవదత్తస్య పితృపితామహయో ర్యజ్ఞదత్త విష్ణుమిత్ర
యో స్సోమపానాభావే, యస్య పితృపితామహౌ సోమం నపిబత, ఇతి
వక్తవ్యే యచ్ఛబ్దోపాత్తస్య దేవదత్తస్య సోమపానాభావకథనం, "నపిబత్రి"
తి। వాక్యేన నోపపద్యతే। సోమపానాభావస్య తయోరేవ సత్త్వాత్
సోమపానోద్యతస్య తస్య సోమపానవిచ్ఛేదస్య వక్తు మశక్యత్వాత్।
తృతీయస్య పురుషవ్యాప్త సోమపానకర్తృత్వస్యైతస్మిన్న ప్రసక్తత్వేన
తన్నిషేధస్య కర్తుమశక్యత్వాచ్చ। తథాపి, పిబతీత్యస్యార్థస్య పాన
కర్తృత్వస్య, నఞర్థాభావేఽన్వయేన సోమపాన కర్తృత్వాభావ
లాభే, తత్రా తృతీయాదిత్యస్యార్థ తృతీయపురుషాభివ్యాప్తే రన్వ
యేన, తృతీయపురుషాభివ్యాప్త వర్తమానకాలిక సోమపానకర్తృ
త్వాభావవాన్య ఇత్యర్థలాభేన యావద్దేవదత్తస్సోమం నపిబతి, తావ
త్తాదృశాభావస్య దేవదత్తేఽబాధితత్వేన, న తాదృశ ప్రయోగాను
పపత్తిః। అత ఏవాజ్ఞో మర్యాదార్థకత్వం స్వీకృత్య తృతీయపదస్యాపి
తరమారభ్య తృతీయపరతయా వ్యాఖ్యానేఽపి, పితృపితామహయో
ర్ద్వయో స్సోమపానాభావరూపస్య పూర్వోక్తార్థస్య లాభ సమ్భ
వేఽపి, తథా వ్యాఖ్యానముపేక్షితం మాధవాచార్యైః। తథాసతి స్వాపి

త్రపేక్షయా తృతీయస్య పురుషావృత్తి సోమపానాభావస్యైవలాభేన, తదాశ్రయత్వస్య స్వస్మిన్వక్తు మశక్యత్వేన, నపిబతీతి ప్రయోగస్యా సాంగత్యాపత్తే రితివిభావనీయ్యం ॥ వస్తుతస్తు ఆజో మర్యాదార్థకత్వే వ్యాపకతాసమ్బన్ధేన, పితృత్వపితామహత్వవిశిష్టః।ప్రపితామహావృత్తిః।యస్సోమపానకర్తృత్వాభావస్తద్వాన్యః।ఇత్యర్థోభవతి।నామయస్య పితృపితామహయో ర్ద్వయో రేవసోమపానాభావః, నతృతీయస్యాస్య, ఐన్ద్రాగ్నం పునరుత్సృష్ట మాలభేతేతి పర్యవస్యతి। ఏవం సతి యస్య పితృపితామహ ప్రపితామహాస్త్రయో ప్యధీతస సర్వాంగ చతుర్వేదా, అపీత సోమాశ్చతస్య దార్బ్రాహ్మణ్యాభావా న్నాశ్వినః। పితృపితామహాపేక్షయా అధికస్య ప్రపితామహస్యాపి, సోమపానవిచ్ఛేదా న్నైన్ద్రాగ్నః, ఇతి తస్య ప్రాయశ్చిత్తాన్తరమేవ, వక్తవ్యంస్యాత్॥ ఆ జోఽభివ్యాప్త్యర్థకత్వేతు, వ్యాపకతా సమ్బన్ధేన, పితృత్వ పితామహత్వ విశిష్టః సోమపాన కర్తృత్వాభావ వాన్యఇత్యర్థోఽభవతి । పూర్వోక్తస్థలే ప్రపితామహనిష్ఠస్య సోమపానకర్తృత్వాభావస్య, పితృత్వాది వ్యాపకతాంశుతే స్తా పైన్ద్రాగ్నే నైవ చరితార్థతా ఇతి భావః॥

౯ పుటే ౧౫ పంక్తేః పశ్చాదేతన్నివేశనీయమ్.

ఏవం రామాండార రుద్రదత్తాది మతేపి, ఆతృతీయాదిత్యస్య న్యూనసంఖ్యాయా అధికసంఖ్యాయావా పురుషనిష్ఠాయా అవ్యవచ్ఛేదకత్వే తత్పదవైయర్థ్యం అధికసంఖ్యా వ్యవచ్ఛేదకత్వే యస్య పంచమపురుషోప్య పీత సోమస్తస్య తుల్యయుక్త్యా ఐన్ద్రాగ్నా ప్రసక్త్యా ప్రాయశ్చిత్తాన్తరప్రసంగః । తస్మా న్న్యూనసంఖ్యామాత్ర వ్యవచ్ఛేద పరత్వ మేవ స్వీకరణీయం । తస్మా న్నాజో మర్యాదార్థకతా కస్యాపి సమ్మతేతిబోధ్యం ॥

వతి తా వేవాస్మై సోమపీథం ప్రయచ్ఛత । ఉపైనగ్ం సోమపీథో న్నమతి

యు ద్ధూమ్రో భవతి । ధూమ్రిమాణ మేవాస్మాదపహన్తి, లలామో భవతి ముఖత ఏవాస్మి న్తేజో దధాతి" ఇతి.

భాష్యం॥ మలినశ్వైత్యం ధూమ్రత్వం । లలాటేశౌక్ల్యేన లాంఛితో ఉవశిష్టశరీరే ధూమ్రవర్ణః పశు రశ్వినోఃప్రియః। దుర్బ్రాహ్మణ లక్షణం బోధాయనఆహ "యస్య వేదశ్చ వేదీచ విచ్ఛిద్యేతే త్రిపూరుషం సవై దుర్బ్రాహ్మణో నామ యశ్చైవ వృషలీపతిః" ఇతి. పూర్వోక్త పునరుత్సృష్ట పశౌ యో బ్రాహ్మణస్సన్నిత్యుక్తత్వాదీదృశో దుర్బ్రాహ్మణో నాధికారీ । అత్రతు సోమపానే శ్రద్ధాళుత్వేనేచ్ఛనత్వే సతి దుర్బ్రాహ్మణోఽధిక్రియతే । అశ్వినగ్రహబ్రాహ్మణే॥ తౌ దేవా అబ్రువన్న పూతౌ వా ఇమౌ మనుష్యచరౌ భిషజావిత్యుక్తత్వాదపూతయో రితరదేవవత్సోమపాతృత్వం నాస్తి । పశ్చాద్యజ్ఞస్య ఛిన్నం శిరః ప్రతిసంధాయ తేన తుష్టేభ్యో దేవేభ్య స్సోమగ్రహం లబ్ధవంతౌ । తదపి తత్త్రైవామ్నాతం । తౌ బహిష్పవమానేన పావయిత్వా తాభ్యామేత మాశ్వినం గృహ్ణన్తి॥ అత స్సమాన శీలత్వాద్దుర్బ్రాహ్మణస్య సోమం పిపాసో రశ్వినౌ దేవతా॥ పశో ర్ధూమ్రత్వే వర్ణేన, దుర్బ్రాహ్మణ్యలక్షణం ధూమ్రిమాణం మాలిన్య మస్మా దపహన్తి । లలాటే శౌక్ల్యేన అస్మి న్ముఖతఏవ ముఖ్యమేవ బ్రహ్మవర్చస లక్షణం తేజోధత్తే॥ ఇతి॥

ఆశ్వినం, అశ్వినదేవతాకం ధూమ్రః, ధూమ్రవర్ణః। లలామం ముఖే శుక్లచిహ్నం । ధూమ్రశ్చ లలామంచేతి ద్వంద్వసమాసోత్తరం అర్శాఽదిత్వాదచ్ప్రత్యయః । తేన ధూమ్రవర్ణవిశిష్టం ముఖే శుక్లచిహ్న విశిష్టం పశుమాలభేత । అత్రాపి, పూర్వవ దశ్వినా వుద్దిశ్య ధూమ్రలలామేన పశునాయజేతే త్యుత్పత్తివిధిః । అశ్వినదేవతాకో ధూమ్రలలామ పశుద్రవ్యకో యాగః । సోమపానశ్రద్ధాళు సోమపానేచ్ఛావద్దుర్బ్రాహ్మణ కర్తృకః దౌర్బ్రాహ్మణ్య నిఘాత ప్రయోజనక ఇత్యధికారవిధిః । వినియోగ ప్రయోగవిధీపూర్వవ దున్నేయౌ॥ అథ సాయణ మాధవాచార్య టీకార్థో విచార్యతే । దుర్బ్రాహ్మణ

లక్షణ మాహ బోధాయనః "యస్య.....వృషలీపతిః" "యశ్చ పౌన ర్భవః స్మృత" ఇతి పాఠాన్తరం॥ అత్ర వేదశ్చ వేదీచ యస్య త్రిపూరుషం విచ్ఛిద్యేతే స కుర్బ్రాహ్మణ ఇతియోజనా। అత్ర వేద స్సాంగః। శబ్దమాత్ర మితి కేచిత్ । తత్రత్యర్థోపయుక్తమన్త్రా ఇత్యపరే గాయత్రీమాత్ర మిత్యన్యే। వేదీచ సామికీతి కేచిత్ । దార్శికీ త్యన్యే। ఔపాసనికీత్యపరే॥ అత్ర యస్యేతి షష్ఠ్యర్థ సమ్బన్ధిత్వస్య త్రిపూరుష మిత్యనేనాన్వయే యత్సమ్బన్ధి త్రిపూరుష మిత్యర్థః। అర్వాచీన నిష్ఠేన వేదవేదివిచ్ఛేదే నోర్ధ్వగస్య దోషస్యా సమ్భావితత్వా దూర్ధ్వగస్య కర్మవేలాయా మర్వాచీన నిష్ఠయో స్తయోజ్ఞానాత్తు మశక్యత్వా చ్చోర్ధ్వ మిత్యర్థలాభః। సతిసమ్భవే క్రమస్య త్యాగా సమ్భవాన్మధ్యేమధ్యేక్వచిత్క్వచి త్తదుభయవిచ్ఛేదస్య సర్వత్ర సమ్భావితత్వాచ్చ। క్రమిక పురుషత్రయలాభః। లేపభాజ శ్చతుర్థాద్యాః పిత్రాద్యాః పిణ్డభాగిన ఇతి వచనేన లేపభా క్త్రిపురుషనిష్ఠస్య యత్సమ్బన్ధస్య లాభేపి సమ్భవ త్యవ్యవహిత సమ్బన్ధే వ్యవహితసంబన్ధ గ్రహణస్యా న్యాయ్యత్వేన పిణ్డభా క్త్రిపురుష నిష్ఠసమ్బన్ధలాభః। తేన జనక తజ్జనకాది సాధారణః ప్రయోజకత్వాపరపర్యాయః। విలక్షణ స్వరూప సమ్బన్ధవిశేష షష్ఠ్యర్థస్సిద్ధ్యతి॥ యత్ప్రతియోగిక విలక్షణ సమ్బన్ధన త్రిపూరుష మిత్యుక్తౌ। యత్పదార్థస్య త్రిపూరుషాన్తర్గతత్వలాభః। త్రిపూరుష మితి త్రయాణాం పురుషాణాం సమాహార స్త్రిపూరుషం। అత్యన్తసంయోగే ద్వితీయా। తేన త్రిపూరుషత్వ వ్యాపకత్వలాభః। తస్యచ విచ్ఛిత్తావన్వయః। విచ్ఛిత్తిశ్చ ప్రాప్యస్థానాప్రాప్తిః। అప్రాప్తి రసమ్బన్ధః। ఆఖ్యాతార్థశ్చ ప్రతియోగి సమ్బన్ధ ప్రతియోగిత్వం। తచ్చ వేదశ్చ వేదీచేతి చకారద్వయోపస్థాపిత ద్విత్వాన్విత వేదవేద్యోరన్వేతి। తథాచ యత్సమ్బన్ధిక్రమిక పురుషత్రయత్వ వ్యాపకాభావ ప్రతియోగిసమ్బన్ధ ప్రతియోగి వేదవేద్యుభయ మితి బోధః। ఏకస్య చైత్రస్యాగమనకాలే చైత్రో మైత్రశ్చ గచ్ఛత ఇతి ప్రయోగాభావాద్వ్యాసజ్య వృత్తిధర్మస్యోద్దేశ్య తావచ్ఛేదకతాస్థలే, తదవచ్ఛేదేనైవ విధేయాన్వయా త్ప్రత్యేక ముభయో రపి

విచ్ఛేదలాభః । వేదవేద్యో స్సమ్బద్ధస్యైకస్యాభావా త్తత్సమ్బద్ధయో ర్విలక్షణయోః ప్రాతిస్వికరూపేణాభావద్వయలాభః । తయోశ్చ శాబ్ద బోధేయ త్సమ్బద్ధి పురుషత్రయత్వ వ్యాపకాభావత్వేనానుగతరూపేణ భానాన్న వాక్యభేదః । యత్సమ్బద్ధి క్రమిక పురుషత్రయత్వ వ్యాపకా భావ ప్రతియోగిసమ్బద్ధ ప్రతియోగి వేదవేద్యుభయ మితిబోధే జాతే యస్మిష్టం వేదవేదిప్రతియోగిక విలక్షణసమ్బద్ధ ప్రత్యేకాభావద్వయ వ త్క్రమిక పురుషత్రయ ప్రయోజ్యత్వం విలక్షణం దుర్బ్రాహ్మణపద ప్రవృత్తినిమిత్త మితిసిద్ధం । అత్ర కేచిత్ విచ్ఛిత్తిరత్యన్తాభావః । ఆ ఖ్యాతార్థః ప్రతియోగిత్వం । తస్యచ కారద్వయోపస్థాపిత ద్విత్వ విశిష్ట వేదవేద్యో రన్వయః । తథాచ యత్సమ్బద్ధి పురుషత్రయత్వవ్యా పకాత్యన్తాభావ ప్రతియోగి వేదవేద్యుభయం స దుర్బ్రాహ్మణ ఇత్యర్థః । ఏవంచైకసత్త్వేపి ద్వయం నాస్తీతి ప్రతీత్యా త్రిపూరుషం వేదాధ్యయనవతోపి, వేదవేద్యుభయాభావసత్త్వేన దౌర్బ్రాహ్మణ్య మక్షతమితి । తస్యాప్యాశ్విన ఆవశ్యకః । ఐన్ద్రాగ్నేపి త్రిపూరుష సోమా భావజ దోష నిర్ఘాతా యావశ్యకః । సచ త్రిపూరుష మవిచ్ఛిన్న వే దస్యోభయాభావో వేద్యభావ ప్రయుక్త ఇతి తజ్జన్యదోష నిర్ఘాతా యైన్ద్రాగ్నకృత ఆశ్వినానుష్ఠానం వ్యర్థమేవేతివాచ్యం । ఉభయాభా వస్య ప్రత్యేకాభావతో భిన్నత్వాత్ । అన్యథోభయంనాస్తీతి విలక్ష ణ ప్రతీత్యనుపపత్తేః । ఏకస్మిన్నేవ పురుషే ప్రత్యేకాభావజ దోషో భయాభావజ దోషయో రుభయోరప్యంగీకారాత్ । తన్నిర్ఘాతా యో భయానుష్ఠానాపేక్షణాత్ । నచైవం త్రిపూరుష మవిచ్ఛిన్న సోమపీథస్య త్రిపూరుషం విచ్ఛిన్నవేదస్యా ప్యుభయాభావసత్త్వా దాశ్వినః ప్రసజ్యేతేతివాచ్యం । ఇష్టాపత్తేః । నచతుల్య యుక్త్యావిచ్ఛి న్న వేదస్యావిచ్ఛిన్న వేదేః పురుషస్యా ప్యుభయాభావ ప్రత్యేకాభా వయో స్సత్త్వా త్పశుద్వయానుష్ఠానం ప్రసజ్యేతేతివాచ్యం । జ్ఞాత్వా కర్మాణి కుర్వీతేతి శాస్త్రేణానధీత వేదకృతస్య, కర్మణోఽ విధినాకృత త్వేన, కృతస్యాపితస్యాకృతప్రాయత్వేన, తత్రాపైన్ద్రాగ్నస్యాశ్వినస్య చేష్టత్వాత్ । సచతస్య పురుషస్యా విధినాకృతత్వేన, వేదివిచ్ఛేదస్య

సహాజనో వేదవిచ్ఛేదస్యైక సత్త్వేపిద్వయాభావేన ప్రత్యేకమ భావద్వయ సత్త్వేన వోభయాభావస్యచ సత్త్వేన, ప్రత్యేకాభావద్వయ సమాధానా యైన్ద్రాగ్నద్వయ స్యోభయాభావజ దోషసమాధానా యాశ్వినస్యచ ప్రసక్తిస్స్యా దితివాచ్యం । కేవల వేదవిచ్ఛేదజ దోష నిర్ఘాతా యైన్ద్రాగ్న శ్రుతే రైన్ద్రాగ్నద్వయాప్రసక్తిః । తాదృశేనకృతాయా అపి, వేద్యా అకృతప్రాయత్వేన తత్సమాధానాయై కైన్ద్రాగ్న ప్రసక్తిః । ఉభయాభావజదోష సమాధానాయాశ్వినస్యాపి ప్రసక్తిః । నచతర్హి వేదవిచ్ఛేదస్య దోషత్వమేవ నస్యాత్ । ప్రాయశ్చిత్తాశ్రవణాత్ । నచేష్టాపత్తిః । వేదానధ్యయనస్య దోషత్వేఽనధీత వేదకృతం కర్మవిఫలమితి వచనస్యాఽసంగత్యాపత్తేః । వేదానధ్యయనం న దోష ఇతివచసో వేదాధ్యయనం నవిహిత మితిఖల్వర్థః । విహితాననుష్ఠానస్య దోషహేతుత్వేనా విహితాననుష్ఠాన స్యైవా దోషహేతుత్వాదితివాచ్యం । వేదానధ్యయనస్య దోషహేతుత్వేపి తస్య బ్రహ్మోజ్ఝం వేదనిన్దాచేత్యాది స్మృత ప్రాయశ్చిత్తాన్తరోప నోద్యత్వోపగమాత్ । ఏవం చైన్ద్రాగ్నాశ్వినయో స్సర్వత్ర సముచ్చయ ఏవ నవిశ్లేష ఇతి శాస్త్ర తాత్పర్యం వర్ణయన్తి । తన్న విచారసహం । తథాహి అత్ర వేదస్య పురుషేనసమ్బన్ధోఽధ్యేతృత్వం । వేద్యాస్త్వనుష్ఠాతృత్వం । తథాచ విలక్షణ సమ్బన్ధద్వయే నోభయాభావః కథం ప్రసిధ్యేత్ । వ్యధికరణ సమ్బన్ధావచ్ఛిన్నాభావస్య ప్రసిద్ధిరితిచేత్తర్హి తస్య సార్వత్రికత్వేన వేదవేద్యుభయవతోపి దౌర్బ్రాహ్మణ్యప్రసక్తిః । వేదవేదిపదయో రధ్యయనానుష్ఠానపర తాంగీకారే తయోర్లాక్షణికత్వంస్యాత్ । విచ్ఛేదోపినాత్యన్తాభావః । తథాసతి ప్రాప్యస్థానవిశేషం ప్రతిధావతశ్చైత్రమైత్రయోర్మధ్యే చైత్రస్యవిచ్ఛేదే మైత్రస్యావిచ్ఛేదే, చైత్రమైత్రౌవిచ్ఛిద్యేత ఇతిప్రయోగాపత్తేః । కించయస్యత్రిపూరుషం వేది రవిచ్ఛిన్నా వేదశ్చ విచ్ఛిన్నస్తస్య దౌర్బ్రాహ్మణ్యం కథంవార్యేత । ఇష్టాపత్తిరితిచేత్తాదృశ మధికృత్యైన్ద్రాగ్నాశ్వినోభయం కుర్వ నానుతిష్ఠంతి వృద్ధాః । నహ్యనధీత వేదకృతం కర్మసుత రామకృత మితి మన్యన్తే వృద్ధాః । కిఞ్చ వేదానధ్యయనా దస్మదాదికృతం స

ధ్యావందనమప్యశాస్త్రీయ మేవేతి కథం బ్రాహ్మణ్య మస్మాకం। అథ
వేదపదేన కర్మోపయుక్త మన్త్రాణా మేవ వివక్షణాత్ । నాస్మాక మ
బ్రాహ్మణ్యం తాదృశ వేదాధ్యయనస్యాభావ ఏవ కర్మనిష్ఫల మితిచే
త్తర్హి బ్రాహ్మణభాగస్యా నధ్యయనప్రసంగః । తస్య కర్మజ్ఞానార్థ
త్వేన కర్మాఙ్గత్వాభావాత్ । కించ భవదుక్తరీత్యా వేదివిచ్ఛేదస్య
వేదవిచ్ఛేదం ప్రతి. వేదవేద్యుభయాభావం ప్రతిచ వ్యాపకతయా య
స్య వేది ర్విచ్ఛిద్యతే , స దుర్బ్రాహ్మణ ఇతివక్తవ్యే, యస్య వేదశ్చ
వేదిశ్చేత్యుభయ గ్రహణం వ్యర్థమేవే త్యాపతేత్ । వేదివిచ్ఛేదవతో
ఽవిచ్ఛిన్న వేదస్యాపి, దౌర్బ్రాహ్మణ్యస్య భవదభిమతత్వేనాతి ప్రసం
గాభావాత్ కించ ప్రతియోగితా వైలక్షణ్యేనైవ, ఘటో నాస్తి ఘట
పటోభయం నాస్తీతి ప్రతీత్యో ర్వైలక్షణ్యోపపత్తౌ కథ మతిరిక్తోభ
యాభావసిద్ధిః। కథ మన్యథా వివాదో వ్యతిరిక్తాయాం ప్రతియోగితా
యా మేవ। అన్యథా సమ నియతాభా వైక్యాంగీకర్తృమతే నిఖిలవ్య
ధికరణధర్మా వచ్ఛిన్నా భావానాం గగనాభావరూపత్వేన గగనాభా
వాంగీకర్తౄణాం మణికారాణాం తదనంగీకారానుపపత్తేరితి। యుష్మ
దీయ వచసా ముపపత్తిః । ఏవంచ ప్రత్యేకాభావయో రేవో
భయత్వావచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాకత్వస్యాపి స్వీకారే నైవోపపత్తేః
కథ మతిరిక్తోభయాభావసిద్ధిస్తస్య దౌర్బ్రాహ్మణ్య ప్రయోజకత్వం వా
కథం। కించైకసత్త్వేపి ద్వయాభావేన కంచిద్దోష మాపాద్య తస్య ప్రా
యశ్చిత్తవిధానే ఽవిచ్ఛిన్న సోమవేదస్యాపి, వేదవేది పౌండరీకత్రిత్వా
వచ్ఛిన్నాభావస్య సంధ్యా ముపాసతోఽపి, నిత్యసంధ్యావందన వైశ్వ
దేవోభయత్వా వచ్ఛిన్నాభావస్యాంతతో ఘటపటాది ఘటి[illegible] "భయ
త్వా వచ్ఛిన్నాభావస్యచ సత్త్వేన తేషామపి ప్రాయశ్చిత్తాన్తరాణి
కల్ప్యంతాం । నహ్యేతాదృశాభావస్య పాపహేతుత్వం తస్య ప్రాయ
శ్చిత్తం వా ప్రాయశ్చిత్తశాస్త్రే క్వాపి, శ్రుతౌ స్మృతౌ వా దృష్టమస్తి ।
కించ యద్ధర్మావచ్ఛిన్నస్య విధితః ప్రాప్తిస్తద్ధర్మావచ్ఛిన్నా ననుష్ఠానం
ప్రత్యవాయాపాదక మితిశాస్త్రసిద్ధాన్తః ॥ విహితస్యాననుష్ఠానా న్నిందిత
తస్యచ సేవనాత్ ॥ ఇత్యాదిశాస్త్రాత్ ॥ విధయశ్చ "స్వాధ్యాయోఽ

ధ్యేతవ్య॥" "అగ్నీనాదధీత" "సోమేనయజేత" ఇత్యాదయః ప్రత్యేక ధర్మావచ్ఛిన్నా నామేవోపలభ్యన్తే ॥ నహ్యుభయత్వావచ్ఛిన్న విష యాః ॥ యద్యవిహిత ధర్మావచ్ఛిన్నాననుష్ఠానమపి ప్రత్యవాయమా పాదయే త్తర్హిక్తస్యా ననుష్ఠానంలోకే ప్రత్యవాయంనాపాదయేత్ । త థాచా విహితాననుష్ఠానత్వా విశేషాత్సురాపాన, కలంజభక్షణామేధ్య భక్షణస్వర్ణస్తేయ బ్రాహ్మణవధాదీనా మననుష్ఠానస్యాపి ప్రత్యవాయ జనకత్వ మాపద్యేత । ఏవంచ నిషిద్ధానుష్ఠానేఽ ననుష్ఠానేపిచ దోష ఇతి తదిదముభయతః పాశారజ్జుః ॥ పురుషస్య తస్మాన్న కిఞ్చిదేతత్ । కించయత్పూర్వోక్తం వేదవిచ్ఛేదస్య కేవలస్య దోషత్వేపి, తస్య ప్రాయశ్చి త్తాన్తరాపనోద్యత్వోపగమానా నుపపత్తిరితి, తత్తు పరిహాసాస్పదం వచః ॥ నహి బ్రహ్మోజ్ఝం వేదనిన్దాచేతిశ్లోకే వేదానధ్యయనం పరిగ ణితమస్తి । బ్రహ్మోజ్ఝం నామాధీత వేదవిస్మృతిఃఖలు । నవేదానధ్య యనం । వేదవిచ్ఛేదోనామ వేదానధ్యయనం । నహ్యుభయోరైక్యమ స్తి । తత్కథం తస్యోక్తప్రాయశ్చిత్తాన్తరాపనోద్యత్వం వేదవిచ్ఛేదజ దోషస్య । కించ వేదవిచ్ఛేదజ దోషస్య యత్కించిత్ప్రాయశ్చిత్తాన్తరాప నోద్యత్వ మంగీకృత్యైన్ద్రాగ్నా ననుష్ఠానే, వేదవిచ్ఛేదజదోషస్యాపి ప్రాయ శ్చిత్తాన్తరాపనోద్యత్వ సమ్భవా ద్విచ్ఛిన్న సోమపీథస్యా ప్యైన్ద్రాగ్నం నానుష్ఠేయ్యేత । యస్యేతి షష్ఠ్యర్థస్య వేదవేద్యోరన్వయం కృత్వా । యత్సమ్బన్ధీవేదః యత్సమ్బన్ధినీ వేదిశ్చేతి కేషాంచిదర్థోపవర్ణనం, తద త్యన్త మజ్ఞాన విలసితమేవ । వేదవేద్యోర్యత్సమ్బన్ధస్యా సాధారణస్య వక్తుమశక్యత్వాత్ । యత్కించి త్సమ్బన్ధస్యా వ్యావర్తకత్వాత్ । య త్కించిత్క వేదవేద్యో ర్విచ్ఛేదస్య పూర్వోత్తర పురుషత్రయే సార్వత్రిక త్వేన పూర్వోత్తర త్రిపూరుషముభయసత్వేపి, స్వస్య దుర్బ్రాహ్మణ్య ప్రసంగాచ్చ ॥

అథ వేదార్థప్రకాశే ॥ యోబ్రాహ్మణ సన్నిత్యుక్తత్వాత్, పూర్వోక్త పునరుత్సృష్టపశావపి దృశో దుర్బ్రాహ్మణోనాధికారీతి । ఈ దృశః యస్య వేదిచేత్యుక్తలక్షణః, దుర్బ్రాహ్మణః, తత్పదార్థః, పూ ర్వోక్త పునరుత్సృష్టపశౌ, ఐన్ద్రాగ్న పశుయాగే, నాధికారీ, తాదృశ

పక్ష్యధికారిభిన్నః । తాదృశ పక్ష్యధికారాభావవా నిత్యర్థః । తథాచ తాదృశ దుర్బ్రాహ్మణే నైన్ద్రాగ్నో నానుష్ఠేయ ఇతిభావః । అత్ర కేచిదీదృశ దుర్బ్రాహ్మణస్య ప్యైన్ద్రాగ్న్యం ప్రాపయితుకామా, అసతిబాధకే, ఉద్దేశ్యతావచ్ఛేదక విధేయయోః ప్రయోజ్య ప్రయోజక భావ భానస్య సర్వసమ్మతత్వేనే దృశ దుర్బ్రాహ్మణ్య మైన్ద్రాగ్న్యాధికార ప్రయోజకత్వా భావవదితి । ఈదృశో దుర్బ్రాహ్మణో నాధికారీతి గ్రంథస్యార్థం వర్ణయన్తః । దుర్బ్రాహ్మణే దుర్బ్రాహ్మణ్య త్రిపురుష సోమవిచ్ఛేదయో స్సమావేశ సమ్భవా దుభయోరనుష్ఠానం సిద్ధ్యతీతి తాత్పర్యం వర్ణయన్తి । తదపి నమనోజ్ఞం విజ్ఞానాం ॥

అసతిబాధక ఇత్యాది నియమేన భాసమానమపి, ప్రయోజకత్వ ముద్దేశ్యతావచ్ఛేదక విధేయయో రత్యంగీకారేణో ద్దేశ్యతావచ్ఛేదకే దుర్బ్రాహ్మణ్యే, విధేయాధికారాభావ ప్రయోజకత్వ మేవ భాసితు మిష్టే, నాధికార ప్రయోజకత్వాభావః । తస్య విధేయత్వా ద్విధేయ ప్రయోజకత్వా నాత్మకత్వాచ్చ । తత్రచ ప్రయోజకత్వస్య పదార్థతయా, నఞర్థేన తస్యాన్వయా సమ్భవాచ్చ తాదృశ నియమే నత్యుత్సృజ్య స్వాతంత్ర్యేణ, తథాఽర్థవర్ణనే దరిద్రోన సుఖిత్యాదా దారిద్ర్యస్య సుఖప్రయోజకత్వా భావభానమపిస్యాత్ । ఇష్టాపత్తిరితి చే ద్ఘటోనసుఖీత్యాది ప్రయోగస్య స్వారసికత్వం కథ మాశ్యేత । ఘటత్వే సుఖప్రయోజకత్వా భావస్యా బాధాత్ । నను ప్రసక్త ప్రతిషేధోయం ఘటేసుఖం నప్రసక్తమితి, నతాదృశ ప్రయోగాపత్తిరితి చేత్కింవాఙ్మాత్రే ణైవార్థసిద్ధిస్స్యాత్తాదృశవాక్యజ బోధేయ త్కించిదర్థవిశేష భాన మనంగీకృత్యైవ । ప్రసక్త ప్రతిషేధ ఇత్యస్యచ ద్వేధాహి వ్యుత్పత్తిః । ప్రసక్తే ప్రతిషేధః । ప్రసక్తస్య ప్రతిషేధ ఇతిచ । ఏవంచ ప్రసక్తిర్ద్వేధా, ఉద్దేశ్య ప్రసక్తి ర్విధేయ ప్రసక్తిశ్చేతి । తత్రోద్దేశ్య ప్రసక్తిర్నామ, తద్ధర్మవ్యాపక ధర్మావచ్ఛిన్నే విధేయో త్సర్గాధీనా తద్ధర్మావచ్ఛిన్నేపి, విధేయసమ్భావనా । యథా దరిద్రత్వ వ్యాపక మనుష్యత్వా వచ్ఛిన్నే సుఖోత్సర్గాధీనా దరిద్రేపి సుఖసమ్భావనా । తస్యాం సత్యాం ప్రతిషిధ్యతే సుఖం । దరిద్రోనసుఖీతి । తత్ర

దారిద్ర్యస్య సుఖాభావ ప్రయోజకత్వాభానే మనుష్యత్వావచ్ఛిన్నేజ్ఞా
య మానం సుఖం దరిద్రాతిరిక్త మనుష్యత్వావచ్ఛేదేన పర్యవస్య
తి। విధేయప్రసక్తిర్నామ తద్ధర్మావచ్ఛిన్నే యత్కించి ద్ధర్మావచ్ఛిన్న
నిశ్చయాధీనా తద్ఘటితవిశేష ధర్మావచ్ఛిన్నస్యాపి సమ్భావనా । యథా
గృహే ఘటత్వావచ్ఛిన్నస్య నిశ్చయాధీనా ఘటత్వ ఘటిత నీలఘట
త్వావచ్ఛిన్నస్యాపి సమ్భావనా । తస్యాంసత్యాం, ప్రతిషిధ్యతే గృ
హేన నీలోఘట ఇతి । ఏవంచ నీలాతిరిక్త ఘటవద్గృహ మిత్యర్థః ప
ర్యవస్యతి । ఏవంచ ఘటత్వ వ్యాపక పృథివీత్వ ద్రవ్యత్వా ద్యవచ్ఛి
న్నేన సుఖోత్సర్గః । నాపి తదధీనాఘటే సుఖసమ్భావనా । తథాప్య
ర్థస్యా బాధాత్తాదృశ ప్రయోగః "ఘటోన సుఖీతి ప్రయోగః" కథం
వారణీయ ఇతిచేత్, ఘటత్వస్య సుఖాభావ ప్రయోజకత్వ భానాంగీ
కారేణైవ । ఘటత్వస్య సుఖం ప్రతిసుఖాభావం ప్రతివాఽప్రయోజక
త్వాత్ । సుఖప్రయోజకత్వా భావభానాభ్యుపగమేతస్య ఘటత్వేఽ
బాధాత్తాదృశ ప్రయోగ వారణ మశక్యమేవ । ఏవంచ ప్రసక్తోద్దేశ్య
ప్రతిషేధస్థలే సర్వత్రోద్దేశ్య తావచ్ఛేదక విధేయ ప్రయోజకత్వ మే
వభాసతే । నతు విధేయ నిషేధ ప్రతియోగి ప్రయోజకత్వాభావః ।
ప్రకృతేచ పూర్వోక్త పునరుత్సృష్ట పశ్వా పిచ్ఛిన్నసోమపీథస్యాధికా
రిణో నిర్దేశాత్తద్వ్యక్షస్య దుర్బ్రాహ్మణత్వావచ్ఛిన్నేపి తాదృశాధికార
సమ్భావనాయాం ప్రతిషిధ్యతే। ఈదృశో దుర్బ్రాహ్మణోనాధికారీతి.
తేనచేదృశ దుర్బ్రాహ్మణత్వ మధికారాభావ ప్రయోజకం ఈదృశ
దుర్బ్రాహ్మణాతిరిక్త విచ్ఛిన్న సోమపీథిన ఏవ తత్రాధికార ఇతి పర్యవ
స్యతి। అత ఏవయో బ్రాహ్మణ స్సన్నిత్యుక్తత్వాదితి మాధవాచార్య
స్య హేతులేఖనమపి సంగచ్ఛతే॥ యోబ్రాహ్మణ స్సన్నితివాక్యే
నాశ్వినాధికారి దుర్బ్రాహ్మణ భిన్నస్యాధికారిణో నిర్దేశాదితి తదర్థ
త్వాత్ । ఇత్యే తత్సర్వం సుధియో విభావయన్తు॥

అత్ర దుర్బ్రాహ్మణ మీదృశ ఇతి విశేషయన్న న్యవిధస్య వృ
షలీపత్యాది రూపస్య దుర్బ్రాహ్మణస్య పూర్వోక్త పునరుత్సృష్టపశ్వా
వధికారం సూచయతి। ఏతే నేదృశ ఇతి దుర్బ్రాహ్మణ విశేషణాదన్య

విధమపి దౌర్బ్రాహ్మణ్య మస్తీతిసూచయన్ తచ్చ విచ్ఛిన్న సోమపీథ త్వరూప మితిసూచయతీతి కేషాంచిద్వ్యాఖ్యాన మనాదేయమేవ । స్మృతి ప్రసిద్ధస్య వృషలీపత్యాది రూపస్య దుర్బ్రాహ్మణ స్యాధికార సూచకతయా ఈదృశ పద సార్థక్యోపపత్తౌ, అన్యథా సిద్ధత్వేన తస్య విచ్ఛిన్న సోమపీథత్వే దౌర్బ్రాహ్మణ్యత్వ కల్పకత్వాత్ । ఈదృశో దుర్బ్రాహ్మణోనాధికారీత్యుక్తౌ అన్యవిధో దుర్బ్రాహ్మణోఽధికారిత్వ ధర్మస్యైవసూచితత్వేన, తస్యాన్యవిధ దౌర్బ్రాహ్మణ్యస్య విచ్ఛిన్నసోమపీథత్వ రూపత్వే తాదృశ దుర్బ్రాహ్మణ స్యైన్ద్రాగ్నాధికారస్య కంఠోక్తతయా సూచనాఽసంగతేశ్చ ॥

అథైతస్యసాయణ మాధవాచార్యస్యమతే, వేదివిచ్ఛేదశబ్దేన కో వాభిప్రేతః । కిం సోమవిచ్ఛేదః । ఉత త్రేతావిచ్ఛేదః । అథవా ఔపాసనవిచ్ఛేదః । ఇత్యేకః ప్రశ్నః । ఏవం యస్య వేదశ్చ వేదీచ విచ్ఛిద్యేతే త్రిపూరుషం సవై దుర్బ్రాహ్మణోనామ త్యత్రయస్య వేదో విచ్ఛిద్యతే సదుర్బ్రాహ్మణః । యస్య వేదీచ విచ్ఛిద్యతే సదుర్బ్రాహ్మణః । ఇతి ప్రత్యేకం వాక్య పరిసమాప్తిం స్వీకృత్య యోజనా సమ్భవాత్కిం త్రిపూరుష వేదివిచ్ఛేద వేదవిచ్ఛేదయోః ప్రత్యేకం దౌర్బ్రాహ్మణ్య రూపత్వ మభిప్రేతం । ఉత విచ్ఛేదద్వయస్యాపి మిలిత్వా దౌర్బ్రాహ్మణ్య రూపత్వ మభిప్రేత మిత్యపరః ప్రశ్నః । అత్రబ్రూమః । వేదవిచ్ఛేద వేదివిచ్ఛేదో భయం మిలిత్వా దౌర్బ్రాహ్మణ్య రూప మిత్యాశయ ఇతివదామః । అన్యథా ఈదృశో దుర్బ్రాహ్మణో నాధికారీత్యత్ర ఈదృశ పదేన వేదవిచ్ఛేదవతో దుర్బ్రాహ్మణస్య పరిగలహేత స్యైన్ద్రాగ్నాధి కారాభావ కథన మసంగతంస్యాత్ । వేదవిచ్ఛేద సమాధానాయాశ్వినస్య వేదివిచ్ఛేద సమాధానా యైన్ద్రాగ్నస్య చావశ్యకత్వాత్ । నిమిత్తయోర్భేదాత్ । ఏవం వేదివిచ్ఛేదవతో దుర్బ్రాహ్మణస్య ఈదృశ పదగ్రాహ్యత్వే తస్యైన్ద్రాగ్నస్య కంఠోక్తతయా, తదధికారాభావ కథనా సంగతేశ్చ ॥ నచయ ఆతృతీయాదిత్యత్రాత్మనా సహేతి స్వేన వ్యాఖ్యానాత్, స్వోత్తర ద్విపురుష సోమవిచ్ఛేదినో ఐన్ద్రాగ్నః స్వోత్తర త్రిపూరుష సోమవిచ్ఛేదినో ఆశ్విన ఇ

ణి వ్యవస్థాయాం, ద్విపురుష సోమవిచ్ఛేదస్య, త్రిపురుష సోమవిచ్ఛేదా న్తర్గతత్వా త్త్రిపురుష సోమవిచ్ఛేదరూప దుర్బ్రాహ్మణస్య తాదృశ దార్బ్రాహ్మణ్య సమాధానాయాశ్వినే కృతే ద్విపురుష సోమవిచ్ఛేద సమాధానా యైన్ద్రాగ్నో నకర్తవ్య ఇతి నాధికారీత్యన్తవాక్యార్థ స్సమ్భవతీతి, త్రిపురుష సోమవిచ్ఛేదస్య దార్బ్రాహ్మణ్య రూపత్వేనా నుపపత్తి రితివాచ్యం । ఏవం తర్హి త్రయో దుర్బ్రాహ్మణా అత్ర శ్లోకే ప్రతిపాదితా ఇతి వక్తవ్యం । తత్ర ప్రథమః త్రిపురుష వేదవిచ్ఛేదవాన్। ద్వితీయస్తా దృశ వేదవిచ్ఛేదవాన్ తృతీయో వృషలీపతిః। యదిప్రత్యేకం వాక్యపరి సమాప్తిమభిప్రేయాత్తదా ఈదృశ ఇత్యుక్తా ప్రథమోపస్థితస్య వేద విచ్ఛేదిరూప దుర్బ్రాహ్మణస్యైవ పరిగ్రహస్స్యాదితిసామాన్యత ఈదృశో దుర్బ్రాహ్మణో నాధికారీతి న బ్రూయాత్పరంతు, మధ్యమో దుర్బ్రాహ్మణో నాధికారీతి బ్రూయాత్ । తస్మాన్న ప్రత్యేకం వాక్య పరిసమాప్తి రభిప్రేతా। కింతు విచ్ఛేదద్వయవాన్ దుర్బ్రాహ్మణ ఇత్యర్థ ఏవాభిప్రేతః॥ కించైవం శంకితాశయాంగీకారే త్రిపురుషసోమ విచ్ఛేదస ఐంద్రాగ్నే ఒనధికార స్యైవలాభాత్ సర్వథాసముచ్చయస్య దుర్ఘటతయాప తచ్ఛంకా పశుసముచ్చయ వాదినామనుపయుక్తైవ॥

అత ఏవ వేదివిచ్ఛేదేన త్రేతా విచ్ఛేదః । నాప్యౌపాసనవిచ్ఛేదః । సోమవిచ్ఛేదస్య తాదృశ వేదివిచ్ఛేద వేదవిచ్ఛేదయో రన్తర్గతత్వేన నాధికారీత్యంత లేఖనస్య సాంగత్యాపత్తేః । నహి త్రేతా విచ్ఛేద వేదవిచ్ఛేదజ దోషనిర్ఘాతాయాశ్వినే కృతే, సోమవిచ్ఛేదజ దోష నిర్ఘాతస్సమ్భావ్యతే । అతశ్చ మాధవాచార్య స్యాయమాశయః । ద్విపురుష సోమమాత్రవిచ్ఛేదే ఐన్ద్రాగ్నః । త్రిపురుష వేదివిచ్ఛేద తాదృశ వేదవిచ్ఛేదో భయం దార్బ్రాహ్మణ్యం । తత్సమాధాయక శ్చాశ్వినః । తాదృశ దార్బ్రాహ్మణ్య మధ్యే ద్విపురుష సోమవిచ్ఛేదస్యాపి ప్రవిష్టత్వా ద్ఘటిత సమాధానాయాశ్వినే కృతే, ఘటక సమాధానాయ పృథక్ నైన్ద్రాగ్నః కార్య ఇతి । నచ విచ్ఛేదద్వయస్య మిలిత్వా దార్బ్రాహ్మణ్య రూపత్వే, కేవల సోమ విచ్ఛేదస్యైవ కేవల వేద విచ్ఛేదస్యాపి కించిత్ప్రాయశ్చిత్తం వక్తవ్యమేవేతివాచ్యం।

తుల్యయుక్త్యా కేవల సోమవిచ్ఛేదస్యైవ కేవల వేదవిచ్ఛేదస్యాప్యై
న్ద్రాగ్నే నైవసమాధాన సమ్భవాత్, శ్రుతౌ సోమంనపిబేదిత్యస్య, వే
దం నపఠేదిత్యర్థోపలక్షణత్వ సమ్భవాత్ । తపశ్రుతంచ జాతిశ్చే
త్యాదిస్మృతౌ తపశ్శ్రుతయోః తుల్యతయా పరిగణనేన వేదానధ్య
యనకర్మాకరణయో స్సమానయోగక్షేమత్వాత్ । నన్వేవ మప్యై
తన్మతేస్యోత్తర త్రిపూరుషసోమమాత్రవిచ్ఛేదవతః కిం ప్రాయశ్చిత్తం ।
తస్య దౌర్బ్రాహ్మణ్యరూపత్వా భావాన్నాశ్వినః । శ్రుత్యుక్త పురుషా
పేక్షయా అధికపురుష సోమవిచ్ఛేదత్వేన నైన్ద్రాగ్న ఇతిచేన్నైవం ।
శ్రుతౌతృతీయ్య శబ్దస్య న్యూనసంఖ్యావ్యవచ్ఛేద మాత్రపరత్వాత్ ।
స్వాత్మనాసహ ద్వితీయ్యపురుషత్వ మాత్రవ్యాపక సోమమాత్రవిచ్ఛేదే
నైన్ద్రాగ్నః । తతోప్యధికసంఖ్యాక పురుషత్వవ్యాపక సోమమాత్ర
విచ్ఛేదే ఐన్ద్రాగ్న ఇత్యర్థే తాత్పర్యాత్ । అన్యథా చతుష్పూరు
షత్వ వ్యాపకవేదవేదివిచ్ఛేదే ప్రాయశ్చిత్తాంతరస్య వక్తవ్యత్వాపా
తాచ్చ । ఏవం రామాండార, రుద్రదత్త, ధూర్జటి, చౌండపాయ
నీయ్యాగస్త్యాదిమతేష్వపి, సంఖ్యాతపురుషాపేక్షయాఽధిక పురుష
వ్యాప్త, తత్తద్విచ్ఛేదే, తత్తత్ప్రాయశిత్తాపేక్షయాఽధిక ప్రాయశ్చిత్త
స్యవక్తవ్యత్వాపాతాచ్చేతిదిక్ ॥ విచారితా ఐన్ద్రాగ్నశ్రుతిః విచారిత
మాశ్వినవాక్యం । విచారితశ్చ వేదార్థప్రకాశః ॥ అథ రామాండార
నామ్నా వ్యాఖ్యావిచార్యతే । అస్యకః కాలః కోదేశః । కఃపితా ।
కామాతా । కింగోత్రం । కుత్రాధీతిః । సాచకస్మాత్ । కియదిత్యాదికం
కిమపినజానీమః । పరన్త్వే తదీయమపి వ్యాఖ్యానమతి ప్రమాణమా
గాఽరూఢం మన్యన్తే శ్రౌతప్రయోగవిద స్తత ఏ తదీయం వ్యాఖ్యానం
విచారయామః । ఇయంచవ్యాఖ్యా ధూర్తస్వామికృతస్యాపస్తంబీయ్య
శ్రౌతసూత్రభాష్యస్యేతి కేచిత్ । సూత్రతాత్పర్యవర్ణనమేవేత్యన్యే ।
భవతు యథాకథంచిత్ । ప్రకృతమనుసరామః ॥

రామాండారగ్రంథే ప్రథమపటలే.

ఇష్టిపశూనాంతు దర్శపూర్ణమాసా విష్టీనాం ప్రకృతిః । ప్ర
కృతివద్వికృతిః కర్తవ్యేతి చోదకేన ప్రకృతికాలస్య సిద్ధత్వాత్

ద్వ్యహకాలసాధ్యత్వే ప్రాప్తే సద్యస్కాలార్థం వచనమిదం। తత్రపూర్ణమాస వికారాణాం నియమార్థం। అమావాస్యా వికారాణాం ప్రాప్త్యర్థం। యద్యసద్యస్కాలః పశుః। సద్యస్కాలావరుణ ప్రఘాసాఇతిదర్శనాత్। నైమిత్తికానాంతు నిమిత్తానంతరమేవేత్యుక్తం। ఇష్టిపశుసోమానాం। తస్మాదాధానంతరమేవనిమిత్తస్య విద్యమానత్వాత్ ఐంద్రాగ్నః పశుః కార్యః।అగ్నిహోత్ర పూర్వాధానే సాయంప్రాతరగ్నింగం హుత్వా అన్వారంభణీయాం కృత్వా ఐన్ద్రాగ్నః పశుః। యదాపునరగ్నిహోత్ర మేవసంవత్సరంజుహోతి, తదాన భవత్యేవ। పరస్తాద్భవత్యేవ। ఆశ్వినస్తు, సోమపిపాసాయాం, సోమాత్పురస్తాత్పర్వణికర్తవ్యః। యదాపునస్సోమపూర్వాధానం పర్వణి తదా, ఉభయమపి, సోమాత్పురస్తాత్కృత్వా సోమారంభః। తదధికారస్య సంపాదకత్వాత్తయోః। కేచిదన్యతరవిభక్తేరభావాత్సోమాధానేపి పర్వణి, ఐంద్రాగ్నాశ్వినౌ సమానతంత్రౌ నానాతంత్రౌ వాకృత్వా దర్శపూర్ణమాసాదిభిరనిష్ట్వా సోమమారభేతేతి। తస్మిన్పక్షే। అగ్నిహోత్రం తుహూయతే, అగ్నిధారణార్థం। సోమాదనంతరంచ దశహోతృసహితం పురుషార్థ మగ్నిహోత్ర మారబ్ధవ్యమితి। తత్రైన్ద్రాగ్నస్య వేదవేదీసమ్బన్ధే విద్యమానేపి సోమవిచ్ఛేదనం నిమిత్తం భవతి॥ శ్రుతిః "ఐన్ద్రాగ్నం పునరుత్సృష్టమాలభేతయ ఆతృతీయాత్పురుషాత్సోమం నపిబేది"తి శ్రుతేః॥ ఆశ్వినస్తు, దుర్బ్రాహ్మణ్యనిమిత్తకః॥ శ్లో. యస్య వేదశ్చ వేదీచ విచ్ఛిద్యేతే త్రిపూరుషం సవై దుర్బ్రాహ్మణోనామన సోమం పాతుమర్హతి॥ ఇతి॥ వేదవేదివిచ్ఛేదస్య దుర్బ్రాహ్మణ్యనిమిత్తత్వాత్। సోమవిచ్ఛేదస్యాపి వేదవేదివిచ్ఛేదాంతర్గతత్వాత్। అత్రశ్రుతిః॥ "ఆశ్వినం ధూమ్రమలలామమాలభేతయో దుర్బ్రాహ్మణ స్సోమం పిపాసేత్" ఇత్యనేనైవ చరితార్థత్వాదాశ్వినే కృతే నైంద్రాగ్నః కర్తవ్యః॥

నిమిత్తభేదాదుభావి త్యుపదేశః। అన్వారంభణీయాం కృత్వా సహవా నానావాకర్తవ్యౌ॥

కేచిత్తు। సావిత్రీమాత్రసారోపినయో దుర్బ్రాహ్మణో భవే

దితిస్మృతేః । యస్య పితాపితామహోవా, అనుపనీతౌ స్యాతామి
దర్శనా త్త్రతాశ్వినో నిత్యః । ఐన్ద్రాగ్నశ్చ సోమచ్ఛేదనిమిత్తః
నిత్యః । యస్య పునస్సావిత్ర్యా విచ్ఛేదస్తస్యాశ్వినోన భవతీతి । సో
పూర్వాధానే అగ్నీషోమీయస్యోపాలంభ్యావిత్యుపదేశః । తథాఽగ్నీ
షోమీయ తంత్రాంతర్భావస్తయోః । తదానీముపితయోం ర్నిమి
మవిహితమేవేతి ॥

———:(o):———

పూర్వ మైన్ద్రాగ్నాశ్వినయోః కాలోవిహితః । యస్యాశ్వి
వాక్యే "యోదుర్బ్రాహ్మణ స్సోమం పిపాసేత్" ఇతి సోమపిపాసాఽఽ
శ్వినస్యయథా నిమిత్తీకృతా । తథైన్ద్రాగ్నవాక్యేపి, వాజసనేయ
"అథసపిపాసేత్" ఇతిసోమ పిపాసై న్ద్రాగ్నస్య నిమిత్తీకృతా॥ త్తై
రీయ్యకే తద్విరుద్ధప్రతిపత్త్యభావేన తస్యా ఉపసంహారస్సమ్భవతి
తథాపికాలాన్తరవిధానమస్య కథమితి సుధియోవిభావయస్తు ॥ ఐన్ద్రా
గ్నస్య నిమిత్తమాహ । తత్రైన్ద్రాగ్నస్యేతి । వేదవేదీసమ్బన్ధే విద్య
మానేపీతి । వేదసమ్బన్ధే వేదిసమ్బన్ధేచ విద్యమానే పీత్యర్థః । అ
నేన వక్ష్యమాణ దుర్బ్రాహ్మణలక్షణే వేదివిచ్ఛేదోన సోమవిచ్ఛేదః।
కింతు త్రేతావిచ్ఛేద ఇతి సూచితః త్రిపురుష సోమవిచ్ఛేద ఏవ నిమి
త్త మితిపశ్చాత్సారః । క్వచిత్తు సోమవిచ్ఛేద ఏవేతిపాఠః । అర్థస్త్వే
క ఏవ ॥ తథాచ వేదవిచ్ఛేద స్త్రేతా విచ్ఛేదశ్చ మిలిత్వా దుర్బ్రా
హ్మణ్యే। త్రిపురుష సోమవిచ్ఛేద ఐన్ద్రాగ్ననిమిత్త మితిద్వయోర్నిమి
త్తయోః పరస్పరం భేదోఽఘటితత్వంచ ప్రదర్శితం । ఆశ్వినస్యనిమిత్త
మాహ 'ఆశ్వినస్త్వితాత్యాదినా' అత్ర శ్రుతిం ప్రమాణయతి । 'అశ్వి
నం ధూమ్రమలలామమాలభేతేతి' శ్రుతేరాశ్వినో దౌర్బ్రాహ్మణ్య నిమి
త్తిక ఇతి యోజనా । దౌర్బ్రాహ్మణ్యస్వరూపం వక్తుం పూర్వోక్తబో
ధాయనవచన మేవోదాహరతి । యస్యేత్యాదినా । అత్రపరమతసిద్ధ
మర్థ ముపన్యస్యతి. వేదవేదివిచ్ఛేదస్యేత్యాదినా । వేదవేదివిచ్ఛేద
స్య దౌర్బ్రాహ్మణ్య మిత్తత్వాత్ । సోమవిచ్ఛేదస్యాపి వేదవేదివిచ్ఛే
దాన్తర్గతత్వాదనే నైవచరితార్థత్వా దాశ్వినే కృతే నైన్ద్రా

ఘ్నః కర్తవ్య ఇతి యోజనా । అనేనైవ దౌర్బ్రాహ్మణ్యనిర్ఘాతు
కాశ్వినేనైవ చరితార్థత్వాత్ । ఐన్ద్రాగ్న కార్యస్యాపి కృతత్వాత్ ।
అస్యగ్రంథస్యాయమాశయః । వేదవిచ్ఛేదో సోమవిచ్ఛేదశ్చ మిలిత్వా
దౌర్బ్రాహ్మణ్యం । సోమవిచ్ఛేదస్య తదుభయ ఘటకత్వాదుభయ
సమాధాయకే ఆశ్వినే కృతే ప్రత్యేకసమాధాయక ఐన్ద్రాగ్నోనకా
ర్య ఇతి మాధవాచార్యమతపర్యవసాయీదం మతం । స్వమతే వేది
విచ్ఛేదస్యత్రేతాగ్ని విచ్ఛేదరూపత్వేన సోమవిచ్ఛేదస్య దౌర్బ్రాహ్మ
ణ్య ఘటకత్వాదాశ్వినేనైవ తత్సమాధానం న సమ్భవతీతి స్వమత ముప
సంహరతి ॥ నిమిత్తభేదాదుభావిత్యుపదేశ ఇతి । నిమిత్తభేదాత్, ఐన్ద్రా
గ్నాశ్విననిమిత్తయోర్భేదాదిత్యర్థః । యద్యపి పూర్వమతేపి, ఏక
ఐన్ద్రాగ్నస్య నిమిత్తం ఉభయం మిలిత్వా ఆశ్విననిమిత్త మితి, నిమిత్త
భేదోస్తి । తథాపి పూర్వమతే ఐన్ద్రాగ్ననిమిత్త మాశ్విననిమిత్తఘట
కం నైతన్మతఇతివిశేషః । ఉభౌ । ఐన్ద్రాగ్నాశ్వినౌ । అనుష్ఠేయా వితి
శేషః । ఇత్యుపదేశః ప్రాచాంగురూణాంవా ఉపదేశః । మతాంతరమి
త్యర్థః । మతాంతరంప్రదర్శయతి । సావిత్రీమాత్రసారోపీతి । యస్సావిత్రీ
మాత్రసారోపినభవతి సకుబ్రాహ్మణోభవేదితి యోజనా । తథాచ విచ్ఛి
న్నసావిత్రీకత్వం దౌర్బ్రాహ్మణ్యమితిఫలితం । సాచవిచ్ఛిత్తిః కీదృశీత్యాశం
కాయామాభియుక్తవచనమాహ । "యస్య పితాపితామహోవేత్యాదినా"
అత్ర వాశబ్దశ్చార్థే, అన్యథా వికల్పకార్థకత్వే, అనుపనీతౌస్యాతా
మితి ద్వివచనానుపపత్తేః । విశేష్యవాచకపదోత్తర విభక్తతాత్పర్య
విషయసంఖ్యా విరుద్ధసంఖ్యాయా అవివక్షణేన ఏకవచనస్యైవ సాధు
త్వాత్ । దర్శనాత్, శాస్త్రాత్, తథాచపితుః పితామహస్యచ ద్వయో
స్సావిత్రీవిచ్ఛేదే దౌర్బ్రాహ్మణ్య మితి భావః । త్రిపురుషసోమవిచ్ఛేదస్యాపి
సత్వే, తత్రైన్ద్రాగ్నాశ్విన యోర్ద్వయో రప్యనుష్ఠేయత్వమాహ,
త్రేత్యాదినా......నిమిత్తో నిత్య''ఇత్యన్తేన । ఏతన్మతే సావిత్రీ విచ్ఛే
దాభావే, ఆశ్విన నిమిత్తాభావా దాశ్వినోన కర్తవ్య స్సతి సోమవిచ్ఛే
కేవలైన్ద్రాగ్నః కర్తవ్య ఇత్యాహ "యస్యపునరిత్యాదినా—నభవతీ"
త్యన్తేన । తథాచ, వేదవిచ్ఛేద స్త్రేతా విచ్ఛేదశ్చ మిలిత్వా దౌర్బ్రా

హ్మాణ్యాం । త్రిపురుష సోమవిచ్ఛేద శ్చైన్ద్రాగ్న నిమిత్తం । ఉభే అపి నిమిత్తే పరస్పర విభిన్నే పరస్పరాఘటితేచ । అతస్తాదృశ సోమవిచ్ఛేదమాత్రే సత్యైన్ద్రాగ్నః । తాదృశ దుర్బ్రాహ్మణ్యే సత్యాశ్వినోపీతి। రామాండారాశయః ॥ అథ రుద్రస్వామికృతా మాపస్తమ్బీయ శ్రౌతసూత్రవ్యాఖ్యాం విచారయామః ॥ అస్యాపి దేశకాలాదికం పూర్వవత్ ॥

రుద్రదత్తవ్యాఖ్యానే.

విచ్ఛిన్న సోమపీథస్యానా లబ్ధ వ్రాత్యపశోర్న సోమదీక్షేతి । కోయం విచ్ఛిన్న సోమపీథోనామ । ననూక్తోయం బ్రాహ్మణే । “ఐన్ద్రాగ్నం పునరుత్సృష్ట మాలభేతయ ఆతృతీయాత్పురుషా త్సోమం నపిబే ద్విచ్ఛిన్నోవా ఏతస్య సోమపీథ” ఇతి । తత్రచ, త్రయః ప్రాంచస్త్రయః ప్రత్యంచ ఇత్యాదా ప్రాక్త్వేనోక్తాః దీక్షావేదననామ సుబ్రహ్మణ్యాదానామభిః కీర్త్యమానాః పిత్రాదీనాం త్రిపూరుషీ । తస్యాం చరమః ప్రపితామహ స్తృతీయోఽభిప్రేతః । నత్వాత్మనస్తృతీయః పితామహః । కుతః । సోమపానోద్యతస్యాత్మనస్త ద్విచ్ఛేదాభావాత్ । ఏతత్తే తతయే చత్వా మన్వే తత్తే పితామహాయే చత్వా మన్వే తత్తే ప్రపితామహాయే చత్వా మను । ఏతత్తే తతయే చత్వామన్వితి, తిసృషు సక్తిషు నిదథాతి । తస్మాదా తృతీయా త్పురుషాన్నామన గృహ్ణాన్తీత్యాదా వ్యక్తార్థత్వాచ్చ । యథోక్తా వధికత్వమప్యత ఏవ నిదర్శనాదవ గంతవ్యం । తద యమర్థోభవతి । యస్య పిత్రాదయస్త్రయః పురుషాస్సోమం నపీతవన్త స్ససోమపీథార్థీ పశుమాలభేతేతి । కాత్యాయనమతాత్, ద్విపురుష విచ్ఛిత్తావపీష్యతే । యథాహ । “వసంతేగ్నిష్టోమః ఐన్ద్రాగ్నం పునరుత్సృష్టమాలభ్యద్విపురుషా సోమపీథిన ఇతి । కః పునరుత్సృష్టః । ఛాగః పునరుత్సృష్ట ఇతి. భారద్వాజః బోధాయనస్త్వాహ । పునరుత్సృష్టోఽనడ్వా నిత్యవశీర్ణగవ ఏవ ఉక్తో భవతి । లింగంచాత్రభవతి । పునరుత్సృష్ట ఇవ హ్యేతస్య సోమపీథస్సమృధ్యా । ఇతి ॥

దుర్బ్రాహ్మణస్య త్వైన్ద్రాగ్నే నేష్ట్వా ఆశ్వినోప్యాలభ్యః ।

యథోక్తం బ్రాహ్మణే । "ఆశ్వినం ధూమ్రలలామమాలభేత యో దుర్బ్రాహ్మణ స్సోమం పిపాసేదితి" కోసౌ దుర్బ్రాహ్మణః । తమాహ బోధాయనః ॥ "యస్య వేదశ్చ వేదీచ విచ్ఛిద్యేతే త్రిపూరుషం । సవై దుర్బ్రాహ్మణో నామయశ్చ పౌనర్భవో భవేదితి"॥ అత్ర వేదశ్చ వేదిచేతి చకారాభ్యాం వ్యక్తం, సముచ్చయావగమాదుభయవిచ్ఛేద ఏవ భవత్యాశ్వినో నాన్యతరవిచ్ఛేదే ॥ భారద్వాజస్త్వాహ ॥ "విలుప్త సావిత్రీకో దుర్బ్రాహ్మణ" ఇతి । తస్మింస్తుపక్షే త్రిపురుష ముభయవిచ్ఛేదేపి భవత్యాశ్వినః । ఐన్ద్రాగ్నస్తు నేష్యతే, నిమిత్తాభావాత్ ॥

"తదయమర్థో భవతి యస్యపిత్రాదయస్త్రయః పురుషాస్సోమం నపీతవన్తస్స సోమపీథార్థీ పశుమాలభేతేత్యన్తా" రుద్రస్వామికృతా వ్యాఖ్యా ॥ అస్యా అభిప్రాయః పూర్వమేవ వర్ణితః, శ్రుతివ్యాఖ్యానావసరే ॥ మతాన్తరమాహ, కాత్యాయనేత్యాదినా ।

ఏవం త్రిపూరుషం విచ్ఛిన్న సోమపీథ స్యైన్ద్రాగ్నముక్త్వా దుర్బ్రాహ్మణస్యాశ్వినపశుః దౌర్బ్రాహ్మణ్య నిర్ఘాతాయానుష్ఠేయ ఇత్యాహ । దుర్బ్రాహ్మణస్య త్విత్యాదినా ॥ ఐన్ద్రాగ్నే నేష్టేతి ॥ అనేన వక్ష్యమాణ బోధాయన వచనోక్త్యా వేదివిచ్ఛేదేన సోమవిచ్ఛేదః, పరన్తు త్రేతావిచ్ఛేదః । తేన దౌర్బ్రాహ్మణ్యే, నసోమవిచ్ఛేద ఘటిత మతో దుర్బ్రాహ్మణస్యాపి సోమవిచ్ఛేద సమాధానాయైన్ద్రాగ్నోపి పృథక్కార్య ఇత్యాశయః । రామాండారస్యైవాస్యాపీతి ప్రతిభాతి । సమ్భవతి దోషయోః పరస్పర మసాంకర్యే ఉభయో ర్వ్యాఖ్యాత్రో రైకకంఠ్యేచ, తత్పరిత్యాగా నౌచిత్యాత్ । దుర్బ్రాహ్మణ స్వరూపం వక్తుం బోధాయనవచనమే వోదాహరతి । యస్యేత్యాదినా । యస్య వేదో విచ్ఛిద్యతే సదుర్బ్రాహ్మణః । యస్య వేదిశ్చ విచ్ఛిద్యతే సదుర్బ్రాహ్మణ ఇతి ప్రత్యేకవాక్య పరిసమాప్తిం దూషయతి । "అత్ర వేదశ్చ వేదీచేతి చకారాభ్యాం వ్యక్తం సముచ్చయావగమాదిత్యాదినా । ...నాన్యతరవిచ్ఛేదే" ఇత్యన్తేన । మతాన్తరమాహ ॥ భారద్వాజస్త్వాహేత్యాదినా । సావిత్రీ లోపశ్చైతస్మతే స్వస్య షోడశవ

షాణ్ దూర్ధ్వముపనయనాది రూపం, రామాండారమత ఇవైతన్మ
తేపి, పితృపితామహయో రుభయో రప్యుపనయనా భావరూపం వా।
తస్మింస్తు పక్షే లుప్తసావిత్రీకత్వం దౌర్బ్రాహ్మణ్య మితిపక్షే ఏతదు
త్తరం త్రిపురుష ముభయావిచ్ఛేదేపి భవత్యాశ్వీన ఇతిపాఠః। ఉభయ
విచ్ఛేదేపీతి పాఠః ప్రామాదికః॥ త్రిపురుష ముభయావిచ్ఛేదేపీ స్వోత్త
ర పురుషత్రయత్వ వ్యాపక వేదవేదివిచ్ఛేదద్వయా భావేపీత్యర్థః।
భవత్యాశ్వీన ఇతి తన్నిమిత్తస్య పూర్వోక్తసావిత్రీవిచ్ఛేదస్యసత్వాత్।
ఐన్ద్రాగ్నస్తు నేష్యతే। నిమిత్తా భావాత్। తన్నిమిత్తస్య త్రిపూరుష
సోమవిచ్ఛేదస్యా నియతత్వా దితిభావః। యస్య పితృపితామహయో
స్సుతరాం సావిత్రీ విచ్ఛేదః ప్రపితామహశ్చన సోమంపీతవాంస్తస్య ని
మిత్త సత్వా దైన్ద్రాగ్నో పీష్యత ఏవేతిభావః। ఏవంచ రామాండార
రుద్రదత్తయో స్సర్వవిషయే వ్యవస్థైక కంఠ్య మేవేతిఫలితం॥

అథాగస్త్యసూత్రం.

"యస్యపరాద్వావ సోమపాస్యాతాం స ఐన్ద్రాగ్నే నేష్ట్వా సో
మే నయజేత। యస్య పితృపితామహ ప్రపితామహా స్త్రయోప్య సో
మపాస్స్యుస్స ఐన్ద్రాగ్నే నేష్ట్వాఽథాశ్వినేనాథసోమేనేతి"

ఇదంచ పుస్తకం నాస్మాభిరుపలబ్ధం। పరన్తు ఆంధ్రపళ్ళినామ
కే గ్రంథే। ఆదా లిఖిత మిదంసూత్రం। తదత్రో దాహృత్య విచా
ర్యతే॥ ఇదంచ శ్రౌతసూత్రం శుక్లయజుష ఇతి కేచిత్। కృష్ణయజు
ష ఏవేత్యేకే। శుక్లయజుష్యాశ్వీన ప్రస్తావా భావాన్న శుక్లయజుష
ఇతి ప్రతిభాతి। భవతు యస్య కస్యచిత్। పరన్తు ఏతత్సూత్రస్య పి
తృపితామహయో ద్వయో స్సోమవిచ్ఛేదే ఐన్ద్రాగ్నః। పితృపితా
మహ ప్రపితామహానాం త్రయాణాం సోమవిచ్ఛేదే ఐన్ద్రాగ్నాశ్వినోభ
య మనుష్ఠేయమిత్యర్థః। ఏతన్మతే త్రిపూరుష సోమవిచ్ఛేద ఏవ
దౌర్బ్రాహ్మణ్య మితిప్రతిభాతి। ఇద మత్ర సుధియో విచారయన్తు॥
ఇదం చాగస్త్యసూత్రం స్మృతిః। నశ్రుతిః। అతో మూలప్రమాణం
శ్రుతిమపేక్షతే। శ్రుతౌచ ద్విపురుష సోమవిచ్ఛేదే ఐన్ద్రాగ్నః। త్రి

పురుష సోమవిచ్ఛేదే ఆశ్వినోవిహిత ఇతివక్తవ్యం । ఏవంచ త్రిపురుష సోమవిచ్ఛేదే ఐన్ద్రాగ్నస్యాపి కథం ప్రాప్తిరితి । నహి తత్ప్రాపక మపి శబ్దాదిక మాశ్వినవాక్యే కిమప్యస్తి । యేనాశ్వినమపి ధూమ్రమాలభ్య మాలభేతే త్యర్థే అపినా ఐన్ద్రాగ్నప్రాప్తిరితి వర్ణ్యేత । నహితాదృశాప్యాది పూరకం ప్రమాణ ముపలభ్యతే । నహి సంధ్యావందనస్యైక కాలాతిక్రమే ప్రాణాయామా షోడశ । ఏకదినాతిక్రమేఽయుత గాయత్రీజపః ప్రాయశ్చిత్త మిత్యుక్తౌ అయుత గాయత్రీజపేన సహ ప్రాణాయామానాం సముచ్చయస్సిధ్యతి । తస్మా ద్వృషిప్రోక్త మితి శ్రవణమాత్రేణై వాసన్తుష్టా విద్వాంస ఐన్ద్రాగ్నస్యాపి త్రిపూరుష సోమవిచ్ఛేదే ప్రాపకం ప్రమాణం సమ్యగ్విచారయన్తు ॥ గ్రంథవిస్తర భయా న్నమోపహరమ్యతే ॥

అథ ధూర్జటికారికాః.

అయంచ ధూర్జటిగ్రంథో నాస్మాభిరుపలబ్ధః । విజయవాటికా నగర సంజాత సభాయాం చత్వార శ్లోకాః కేన చిద్విదుషా ధూర్జటిగ్రంథే సంతీత్యానీయ్యోపదర్శితాః కిల । తేచతత్సభోపాధ్యక్షైః స్వలిఖితే నిర్ణయపత్రే సంగృహీతా, అతస్తేషా మర్థోఽవిచార్యతే॥

శ్లో॥ యస్యపిత్రాదికానాం హిత్రయస్యు శ్చేదసోమపాః । తస్యస్యాతాం పశూద్వాతుక్రమా దైన్ద్రాగ్న ఆశ్వినః ॥

పిత్రాదికానా మితిషష్ఠీ ఆర్షీ । రాహోశ్శిర ఇత్యాదా వివేత్యేకే। పిత్రాదికానాం షణ్ణాం సప్తానాం వామధ్యేత్రయ ఇతి శిరోవేష్టనేన నాశికాస్పర్శతుల్యం వ్యాఖ్యేయం చేదితిపాదపూరణార్థో నిపాతః । అపీత్యర్థకోవా । తేన త్రయోపీత్యర్థః । అన్యత్స్పష్టార్థం ॥

శ్లో॥ పురుషత్రయవిచ్ఛేదే సోమే దుర్బ్రాహ్మణో భవేత్ । తథైవ వేదవిచ్ఛేదేప్యేవ మాహుర్మనీశ్వరాః ॥

పురుషత్రయవిచ్ఛేదో యస్యేతి వ్యధికరణబహువ్రీహిః । తేన సోమే పురుషత్రయవిచ్ఛిన్నే సతీత్యర్థః । అయంచ పూర్వోక్తబోధాయనవచనస్య ప్రత్యేకవాక్యపరిసమాప్త్యాలబ్ధోऽర్థః । ఏవంచ నిరుక్త వేదవిచ్ఛేదే ప్యాశ్వినైన్ద్రాగ్నోభయమప్యుపేయ మిత్యాశయో లభ్యతే ॥

శ్లో॥ వేదవేద్యోర్ద్వయోశ్ఛేదే। దౌర్బ్రాహ్మణ్య మునస్త్రిహి । ద్వయోరన్యతరస్యాపీత్యేవమాహుస్సు నిశ్చితం ॥

విచ్ఛేదద్వయం మిలిత్వా దౌర్బ్రాహ్మణ్య రూపం కేచనేచ్ఛన్తీత్యర్థః । విచ్ఛేదయోర్ద్వయోరన్యతరస్యాపి ప్రత్యేకమేకైకస్యాపి దౌర్బ్రాహ్మణ్యరూపత్వ మిత్యేవమాహుః నిశ్చితంయథా తథా ॥

శ్లో॥ వేదస్యైకస్య విచ్ఛేదే తథా సోమస్య చైకశః । దౌర్బ్రాహ్మణ్యం భవేచ్ఛ్లోకే నిశ్చితార్థ సముచ్చయః ॥

ఏకతః ఏకస్య । ఏతేషు శ్లోకేషు పునరుక్తి బహుధా దృశ్యతే పుస్తకాలాభేన పూర్వాపరసందర్భోऽప్యవగన్తుం నశక్యః । పరన్తు కేషాంచిద్విచ్ఛేదద్వయం ప్రత్యేకం దౌర్బ్రాహ్మణ్యరూపతయాऽభిప్రేతం । కేషాంచిద్విచ్ఛేదద్వయంమిలిత్వా దౌర్బ్రాహ్మణ్యరూపతయాऽభిప్రేత మిత్యర్థోऽవగమ్యతే । శ్లోకే నిశ్చితార్థ స్సముచ్చయ ఇతి కథనేన శ్లోకే బోధాయనవచనే నిశ్చితార్థసముచ్చయ ఏవ । ఉభయోర్మిలితయోరేవ దౌర్బ్రాహ్మణ్యరూపత్వ మితి నిశ్చితార్థః । ఇత్యభిప్రాయః ప్రతిభాతి । భవతు యథాకథంచి దయమప్యగస్త్యాభిప్రాయమేవానుసరతీత్యవగమ్యతే । ద్విపురుష సోమవిచ్ఛేదే ఐన్ద్రాగ్నమాత్రమిత్యస్యాప్యభిప్రాయోऽవగమ్యతే । ప్రాయశోऽగస్త్యసూత్రసాజాత్యాత్ ॥

అథ చాంద్రపాయనీయ్యవాక్యం.

ఇదా వేవం దృశ్యతే కిలపుస్తకే । నాస్మాభిస్తత్పుస్తక ముపలబ్ధం

యజమానస్య పిత్రాదీనాం త్రయాణాం వేదవిచ్ఛేదే వేదివిచ్ఛేదేపిచ దౌర్బ్రాహ్మణ్యమాపతేత్ । తత్పరిహారార్థం మైన్ద్రాగ్నాశ్వినకశరాదీక్షా పశునాస హైవోపాలబ్ధవ్యావితి । ఇదంచ వాక్యంఅగస్త్యసూత్రధూర్జటికారికా సమానార్థకే ఇవ ప్రతిభాతి । అధికంతు బుద్ధిమద్భిరూహ్యం।

— అథ కర్కభాష్యం —

కాత్యాయనీయశ్రౌతసూత్రం॥ "ఐన్ద్రాగ్నం పునరుత్సృష్ట మాలభేత ద్విపురుషా సోమపీథినః" ఇతి. అథ కర్కభాష్య మస్య సూత్రస్య॥ "ద్విపురుషాసోమపీథిన" ఇతి । యస్య పిత్రా పితామహేనవా సోమో న పీత స్తస్యైన్ద్రాగ్నో భవతి॥ ఏవం శ్రూయతే॥ "యస్య పితా పితామహస్సోమం నపిబేత్ దధన పిపాసేత్స ఐన్ద్రాగ్నం పునరుత్సృష్ట మాలభేతేతి । అత్రచ నిమిత్తవాక్యత్వా త్ప్రత్యేకం వాక్యపరిసమాప్తిః । తథాచాన్యతరస్యాపి సోమాపానే భవత్యైన్ద్రాగ్న ఇతి । అయంచ నానారంభణే [illegible] శ్రూయతే । నచ దీక్షణే యావత్తంత్రమధ్యే । అతః పురుషసంస్కారత్వా త్పూర్వం యజనీయ్యో ఉహా? కతేఽ వ్యః । పురుషసంస్కారతాచాస్య । యస్య పితాపితామహా స్సోమం నపిబేత్స దుర్బ్రాహ్మణ ఇతి శ్రవణాత్ । దౌర్బ్రాహ్మణ్య నిరాసార్థంచ శ్రుత్యా విధానమస్య । అతః పురుషసంస్కారోయ మితి సకృత్క్రియా । ఇత్యేతదన్తం భాష్యం॥ అస్య కర్కస్య దేశకాలాదిక మపి పూర్వవదేవ । ఇదంచ కర్కభాష్యం కాత్యాయన శ్రౌత సూత్రస్య । తచ్చ శుక్లయజుషః । ఇదంచ పుస్తక మస్మాభి రుపలబ్ధం । [illegible] ముద్రితం । యస్య పిత్రా పితామహేన వేతి । వాశబ్దో వికల్పార్థకః । ఉక్తార్థే వాజసనేయకశ్రుతిం ప్రమాణయతి । ఏవ మిత్యాదినా । శ్రుత్యర్థః స్పష్టః । ఉదాహృతశ్రుతే స్సోక్త వికల్పార్థకతాం సాధయతి । అత్రచ నిమిత్తవాక్యత్వా త్ప్రత్యేకం వాక్యపరిసమాప్తిః ఇత్యాదినా । తేన సిద్ధమర్థం నిర్ధారయతి । తథా చేత్యాదినా । అన్యతరస్యాపి । పితుర్వా పితామహస్య వా సోమాపానే

పి । పురుషసంస్కారతా మస్య సాధయితుం శ్రుతి మర్థత శ్శబ్దతో వా పఠతి । యస్యేత్యాదినా । తతః కో లాభ ఇత్యత ఆహ । దౌర్బ్రాహ్మణ్య నిరాసార్థం చేత్యాదినా తేన పురుషసంస్కారత్వసిద్ధి రితిభావః । తతః కో లాభ ఇత్యత ఆహ । సకృత్క్రియేతి । వసంతే వసంతే జ్యోతిష్టోమేన యజేతేతి జ్యోతిష్టోమస్యావృత్తిశ్రవణేపి నైన్ద్రాగ్నస్యావృత్తి రితిభావః । ఇదం త్వవధాతవ్యం । అత్ర దుర్బ్రాహ్మణత్వం న తైత్తిరీయ్య కాశ్వినవాక్యశ్రుత దౌర్బ్రాహ్మణ్య రూపం । ఏకస్య పితు రేకస్య పితామహస్య వా సోమవిచ్ఛేదేపి తత్కథనాత్ । త న్నివారణా యాశ్వినా శ్రవణా దైన్ద్రాగ్నస్యైవ విధానాచ్చ । అపి తు యత్కించి ద్దుష్టబ్రాహ్మణత్వరూపం తతో విలక్షణం । తచ్చ ఏకస్య విహితా ననుష్ఠానమాత్రేణాపి సంభవతీత్యాశయ ఇతి । ఇద మప్యస్య దవధేయం । యస్య పితాపితామహ స్సోమం నపిబే దథ స పిపాసే దిత్యాది వాజసనేయక శ్రుతౌ వా శబ్దోపి నదృశ్యతే । ‘చ’ శబ్దోపి నదృశ్యతే । తేన ఉక్తశ్రుతౌ కిం పితామహో వేతి వికల్పోభిప్రేతః కింవా పితామహశ్చేతి సముచ్చయోఽభిప్రేతః । ఇతిభవతి సంశయః । తత్సంశయనివారణాయ భగవాన్ కాత్యాయనఋషిః । తచ్ఛ్రుత్యర్థం ప్రతిపాదకే సూత్రే । ద్విపురుషా సోమపీథిన ఇతి । సమాసమేవ సూత్రయామాస । తేన ద్వయోః పురుషయో స్సమాహారః ద్విపురుషం । ద్విపురుషమ సోమపీథీ ద్విపురుషాసోమపీథీ । ఇతి విగ్రహేణ పురుషద్వయత్వ వ్యాపక సోమపానాభావ ఏవ లభ్యతే । నతు ప్రత్యేక మేకైకనిష్ఠ స్సోమపానాభావః । తథాచ శ్రుతా వుత్పన్నః పూర్వోక్తసంశయో నిరస్తః । సముచ్చయ ఏవ శ్రుత్యభిప్రేతః నవికల్ప ఇతి । ఏవం సూత్రేణ శ్రుత్యర్థే నిశ్చితే, కథం సూత్రం ధిక్కృత్య కర్కేణ శ్రుతిర్వికల్పపరతయా వ్యాఖ్యాతా । నచ భాష్యేవా శబ్దశ్చార్థ ఇతి శంక్యం । అత్ర చేత్యాదినా వికల్పసాధనాత్ । తథా చేత్యాదినా నిగమనాచ్చ । నచ పరాశరస్మృతివ్యాఖ్యానే మాధవీయే ప్రథమాధ్యాయే షట్కర్మాభిరతో నిత్యమిత్యాది ౮ సంఖ్యాకశ్లోకవ్యాఖ్యానే, అనధ్యాయప్రకరణే నిత్యనైమిత్తికాది కర్మప్రస్తావే “తథాచ శ్రుత్యంతరం, యస్య

పితాపితామహో వా సోమంనపిబేత్స్రాత్య ఇతి" ఇతిశ్రుత్యుదాహరణాత్ । తాదృశ శ్రుతేః కాత్యాయనసూత్ర మూలభూతశ్రుతేశ్చైక వాక్యతా సంపాదనే, వికల్పఏవ సిద్ధ్యతీతి కర్కేణ తాదృశ శ్రుతిం మనసి నిధాయ వికల్పో వ్యాఖ్యాత ఇతి వాచ్యం॥ తథాచ సతి సూత్రాస్య ప్రామాణ్యాపత్తేః । నచ తద్వేత్థ సూత్రం వ్యాఖ్యాస్యన్ తదేవ సూత్ర మప్రామాణీ కర్తు మర్హతియః కోపి। నచ సూత్రస్యాపి వికల్ప ఏవార్థః ! ఉక్తరీత్యా సముచ్చయసిద్ధౌ యథా శ్రుతార్థత్యాగాపత్తేః । నచ శ్రుత్యంతర విరోధాయ సూత్రే యథా శ్రుతార్థ స్త్యజ్యత ఏవేతి వాచ్యం । సూత్రే యథా శ్రుతార్థత్యాగాపేక్షయా మాధవాచార్యోదాహృత శ్రుతౌ వా శబ్దస్య స్సముచ్చయార్థత్వ స్వీకారే లాఘవేన శ్రుత్యో స్సూత్రస్యచ సముచ్చయ ఏవార్థ ఇతి వ్యాఖ్యానే లాఘవాత్ । తథాచ కర్కః కథం వికల్పం వ్యాచష్టే॥ ఇతి॥ కర్కభాష్యవ్యాఖ్యానం సమాప్తం.

అథ త్రికాండీవ్యాఖ్యాయతే ।

ప్రథమం సవ్యాఖ్యా త్రికాండీ లిఖ్యతే । పశ్చా ద్వ్యాఖ్యాయతే, అపేక్షితస్థలేషు.

త్రికాణ్డీమణ్డనం ప్రథమకాండః.

శ్లో॥ ౧౧౮: పితాపితామహో వాపిసోమం యస్యన పీతవాన్ ఐన్ద్రాగ్నం పునరుత్సృష్టమాలభేతపశుంహిసః ॥

నపీతేతి । సోమయాగేన నేష్టవానిత్యర్థః । వాశబ్దస్సముచ్చయార్థః ద్విపురుషా సోమపీథిన ఇతివచనాత్ । ఉత్సృష్టశబ్దార్థం స్వయం వక్ష్యతి । దేవతాపర్యపేక్షితా ఐన్ద్రాగ్నపశుయాగ ఉచ్యతే । ద్విపురుషా సోమపీథిన ఇతివచనేద్వేధావిప్రతిపత్తిమాహ॥

శ్లో॥ ౧౧౯: ఏవం మీమాంసకాః ప్రాహుర్యాజ్ఞికాఅపికేచన।

తస్యనేష్టం పశుః కైశ్చిత్పితాయస్యనసోమపః।

ఏవమితి । తత్రపూర్వోక్తపక్షో మీమాంసకాభిమతః । కేచిత

యయాజ్ఞికాభిమతశ్చ । ద్వితీయంపక్షమాహ । తస్యేతి నైశ్చిద్యాజ్ఞికైరుచ్యతఇతి విశేషః ॥ తత్రసమ్మతిమాహ ॥

శ్లో॥ ౧౧౯. పితర్యసోమపీథేపి, సోమపశ్చేత్పితామహః । తస్మైన్ద్రాగ్నో నకర్తవ్యో భారద్వాజీయభాష్యతః ॥

పితరీతి । ఏవం పితామహే సోమపే, పితర్యసోమయాజిని ప్రాయశ్చిత్తపశుర్నభవతీత్యుక్తం భాష్యే ॥ సచాయం పశుర్గౌణోన్యో వేతి సందేహే సిద్ధాన్తమేవాహ ॥

శ్లో॥ ౧౨౦. చోదకానుగ్రహాచ్చాయం పశుశ్ఛాగోవగమ్యతే । పునరుత్సృష్టవాచ్యోహిబాహ్యోత్సృష్టః పునర్వృషః । ఛాగోపిసంభవత్యేతద్వహత్యేవహిమాంచలే ॥

* * *

అత్రవిచారః ॥ అత్ర సుధీభిః కించిద్విచారణీయమస్తి । విచారయన్తు । అనేనవ్యాఖ్యాత్రా పితాపితామహౌవాపీతి, త్రికాండిశ్లోకేవాశబ్దః ద్విపురుషా సోమపీథిన ఇతి, కాత్యాయనసూత్రైకవాక్యతాయై సముచ్చయార్థకతయా వ్యాఖ్యాతః । తథాచ సూత్రస్య త్రికాండీవచనస్యచ పితృపితామహయో ర్ద్వయోరపి సోమవిచ్ఛేదే ఐన్ద్రాగ్నః నైకస్య విచ్ఛేదే ఇత్యర్థస్సిద్ధః । పశ్చాదయం వ్యాఖ్యాతా "ఏవం మీమాంసకాః ప్రాహుర్యాజ్ఞికా అపికేచన" ఇత్యర్థమవతారయతి । ద్విపురుషా సోమపీథిన ఇతివచనే ద్వేధా విప్రతిపత్తిమాహేతి । ద్వితీయమర్థమవతారయతి । ద్వితీయ్యపక్షమాహతస్యేతీత్యాదినా । అత్రాయం ప్రష్టవ్యః । ద్విపురుషా సోమపీథిన ఇతివచనే కీదృశీ విప్రతిపత్తిరాగతేతి । ద్విపురుషా సోమపీథిన ఏవ ఐంద్రాగ్న ఇతిప్రాథమికః ప్రక్షః మీమాంసకానాం కేషాంచి ద్యాజ్ఞికానాంచ యదా సమ్మతః । తదా ఏకస్యపితుః ఏకస్య పితామహస్యవా సోమవిచ్ఛేదే నైన్ద్రాగ్న ఏషామిష్టః । అతః తస్యనేష్ట ఇత్యాదినా ప్రతిపాదితః పక్షః కథం పూర్వోక్తవచనే విప్రతిపత్తిస్స్యాదితి । ప్రష్టుమర్హ మాయ

మాశయః । ప్రాథమికే పక్షే ఏకస్యపితుః పితామహస్యవా సోమవిచ్ఛేదేయ ద్వైంద్రాగ్న ఇష్యేత, తదా, తస్యనేష్ట ఇత్యాదికం పక్షాంతరం స్యాత్ । ఘ్నాద్వైరపినేష్యతే । ఏతైరపినేష్యతే । తత్కథమిదం పక్షద్వయంస్యాత్ । కీదృశీ విప్రతిపత్తిరితి । అత్రమమావినయోక్షమ్యతాం । అహంత్వేవం వ్యాఖ్యాస్యా మిత్రికాండం । ఏవం పితృపితామహయో ద్వయోరపి సోమవిచ్ఛేద ఏవైంద్రాగ్న ఇతి పక్షే మీమాంసకా ద్యభిమతే, కేచిద్విప్రతిపన్నాః । తన్మతమాహ । "తస్య చేష్టః పశుః కైశ్చిత్పితాయస్యన సోమపః" ఇతి పాఠః శ్లోకస్య । యస్య పితాన సోమపః తస్యచ, తస్యాపి, పశుః, ఐంద్రాగ్నః కైశ్చిదిష్టః । ఇతి తస్యార్థః । ఏవం కైశ్చిదుక్తే అయం పక్షో నసమీచీనః । ప్రాక్తనపక్షఏవసమీచీనః । భారద్వాజ భాష్యాదిత్యాహ । "పితర్యసోమపీథేపి, సోమపశ్చేత్పితామహః । తత్రైంద్రాగ్నోనకర్తవ్యో భారద్వాజీయ్య భాష్యత ఇతీతి॥ పునస్స్వవ్యాఖ్యాం త్రికాండీ మేవానుసరాంచః ॥

నాగ్ర్యబ్రాహ్మణ్య నిమిత్తే నైమిత్తికం పశ్వాలంభనాంతరమాహ

శ్లో॥ ౧౩౩. యోసౌ దుర్బ్రాహ్మణస్సోమం పిపాసతిస ఆదితః ।
ఆలభేతాశ్వినం ధూమ్రలలామం ఛాగలం పశుం ॥

యఇతి । అసావక్ష్యమాణ లక్షణో యోదుర్బ్రాహ్మణో నాగ్ర్యబ్రాహ్మణ్య గుణయుక్తస్సన్ సోమపానం కర్తు మిచ్ఛతిస ఆదితః । ఆదా ఇత్యాదితశ్చ ప్రథమక్రత్వవైగుణ్యార్థః । నప్రతిప్రయోగంసః । అశ్వినా దేవతా । యస్యేత్యాశ్వినం । ధూమ్రలలామం, ధూమ్రలోహితవర్ణం । ఛాగలంఛాగం । పశుద్రవ్యం ఆలభేత । ద్రవ్యదేవతోపదేశాదాశ్వినః పశుయాగః కర్తవ్య ఇతిచోదనా॥ తల్లక్షణమాహ॥

శ్లో॥ ౧౩౪. వేదోవేదిశ్చ విచ్ఛిన్నా ఉభేయస్య త్రిపూరుషం ।
దుర్బ్రాహ్మణస్స విజ్ఞేయః పునర్భూతనయోపిచ ॥

వేద ఇతిస్పష్టం । లక్షణాంతరమాహ । పునర్భూరితి । పునర్భూతనయః । పౌనర్భవః । పునర్భూలక్షణం పితా తన్మాత్రమేవ ।

ఉభయవిధోపి దుర్బ్రాహ్మణః ఆశ్వినపశుయాగం కృత్వా సోమంకుర్యాత్ ॥ పూర్వోక్త ఐంద్రాగ్నశ్చ ద్విపురుషా సోమపీథిత్వ నిరాసార్థం । ద్వితీయస్తు దౌర్బ్రాహ్మణ్య నిరాసార్థమితి । నిమిత్తభేదాన్నైమిత్తికః। యథోక్తంనిమిత్త భేదఇతి। ఏతావాన్గ్రంథః త్రికాండీకారస్య సిద్ధాన్తగ్రంథః। యత ఇతః పరం వక్ష్యతి వ్యాఖ్యాతా తత్రపూర్వపక్షయతీతి ॥ అత్ర బహూన్యశుద్ధానిసంతి। తథాపిమయ్యప్రామాణికత్వసంశయానుత్పాదాయబుద్ధిమద్భిస్తేషాం శోధయితుం శక్యత్వాచ్చమయోపలబ్ధే పుస్తకే యథాస్తి, తథైవ లిఖితం ॥ ఏతావతాగ్రంథేన సిద్ధస్త్రికాండీ సిద్ధాన్తః। పితృపితామహయో ర్ద్వయోరపి సోమవిచ్ఛేదే ఐంద్రాగ్నః। నైకస్య విచ్ఛేదే। ఉభయవిధోపి, దుర్బ్రాహ్మణ ఇతి వ్యాఖ్యానలింగాత్, వేదవేదివిచ్ఛేదద్వయం మిలిత్వా దౌర్బ్రాహ్మణ్యం। పునర్వ్యాతనయత్వాదిక మపి తథా। దుర్బ్రాహ్మణస్యతు నిమిత్తభేదాదైంద్రాగ్నాశ్వినోభయ మప్యనుష్ఠేయం। నిమిత్తభేదా దితి కథనేన, పూర్వోక్తైంద్రాగ్నశ్చేత్యాది వ్యాఖ్యాన స్వారస్యాత్। అసతి బాధకే ఏకవాక్యతా త్యాగస్యా న్యాయ్యత్వాచ్చ। నిమిత్తయోః పరస్పరాసాంకర్య మపిసూచితం। తథాచ పూర్వోక్త రామాండార రుద్రదత్తమత ఇవై తన్మతేపి, వేదివిచ్ఛేద స్త్రితావిచ్ఛేదః। తద్ఘటితం దౌర్బ్రాహ్మణ్యం। ద్విపురుషా సోమపీథిత్వ ఘటితం తద్భిన్నం చేతి దుర్బ్రాహ్మణస్యోభయ సమ్భవా దుభయానుష్ఠానం సిద్ధ్యతీతి। పరన్తు రుద్రదత్తాదిమతే త్రిపురుష సోమవిచ్ఛేద ఏవైంద్రాగ్న నిమిత్త మేతన్మతే ద్విపురుష సోమవిచ్ఛేద ఏవ తన్నిమిత్త మితి విశేషః। ఇతి। పునః ప్రకృత మనుసరామః। వ్యాఖ్యాతా తత్ర పూర్వపక్షయతి ॥

శ్లో॥ ౧౩౫. నసోమం పీతవాన్యస్య పితావాపి, పితామహః।
దుర్బ్రాహ్మణం తమాచష్టే కర్క-శ్శాఖాంతరశ్రుతేః ॥

నసోమమితి। ద్విపురుషాసోమపీథిత్వ మపి దౌర్బ్రాహ్మణ్య ప్రయోజక మితి భావః। అత్రార్థే సమ్మతిం దర్శయతి।

శ్లో॥ ౧౩౬. పక్షమంగీకరోత్యేనం మంత్రబ్రాహ్మణభాష్యకృత్ । పక్షేస్మిన్నాశ్వినైంద్రాగ్నౌ యద్యప్యేకనిమిత్తకౌ। తథాప్య

దృష్టకార్యత్వా త్తయోరిష్టస్సముచ్చయః ॥

ఏవం కరోక్తపక్షం । మంత్రబ్రాహ్మణ భాష్యకృత్ । రామాండారః । పూర్వపక్షముపసంహరతి । పక్ష ఇతి । నిమిత్తభేదాభావా దేకమేవ నైమిత్తికం స్యాత్ । సిద్ధాన్తమాహ । తథాపీతి । అదృష్టార్థానాం సముచ్చయ ఇతిన్యాయాత్ । తదుక్తం కాత్యాయన మీమాంసాయాం । ప్రాయశ్చిత్తేషు దోషనాశాదిత్యాది ॥

భోభో విచారణదక్షాః । అత్రాపి కించిద్విచారణీయమస్తి । త్రికాండే పూర్వపక్షాంతర్గతస్య "నసోమం పీతవాన్యస్యేతి శ్లోకస్య" నసోమమితిప్రతీకం గృహీత్వా ద్విపురుషా సోమపీథిత్వ మపి ద్వాబ్రాహ్మణ్య ప్రయోజక మితిభావః ఇతి వ్యాఖ్యామ కరోదయం వ్యాఖ్యాతా । తేన వా శబ్ద స్సముచ్చయార్థ ఇతి సిద్ధ్యతి । కర్కేణతు, పితుః పితామహస్య వాయస్య కస్య చిత్సోమవిచ్ఛేద ఏవైంద్రాగ్నః । తాదృశ సోమవిచ్ఛేద ఏవ ద్వాబ్రాహ్మణ్య మితి సాధిత మితి కర్కగ్రంథ విచారే పూర్వమస్మాభిః సమ్యక్ప్రదర్శితం । అతః కర్కమత విరుద్ధమేతద్వ్యాఖ్యానం కథం సంగచ్ఛత ఇతి । కించ । పక్షమంగీకరోత్యేన మితి శ్లోకం । అత్రార్థే సమ్మతిం దర్శయతీత్యవతార్య । ఏవం కరోక్తం పక్షం । మంత్రబ్రాహ్మణభాష్యకృత్ । రామాండారః । ఇతిచ వ్యాచష్టే । ఇద మప్యత్యంతాసంగతం । యతో రామాండార గ్రంథే కుత్రాప్యేతన్మతోల్లేఖ ఏవనదృశ్యతే । అపిచ బహూన్యసంగతాని సంత్యేత ద్వ్యాఖ్యానే । పక్షేఽస్మిన్నాశ్వినైంద్రాగ్నా విత్యాదిశ్లోకస్య పూర్వపక్షముపసంహర తీత్యేవ మవతరణాదిరూపాణి । తేషాం సర్వేషాం దిక్ప్రదర్శనమేతత్ । త్రికాండగ్రంథే "పక్షమంగీకరోత్యన్యం మంత్రబ్రాహ్మణభాష్యకృత్" ఇతి బహుషుపుస్తకేషు పాఠః । సచపాఠస్సాధుః । కరోక్త పక్షాతిరిక్త మేవపక్షం మంత్రబ్రాహ్మణ భాష్యకృత్ రామాండారః । అంగీకరోతీతి వ్యాఖ్యానే, రామాండార గ్రంథే తాదృశపక్ష దర్శనాత్ సుసంగతేః । పునః ప్రకృత మనుసరామః । వ్యాఖ్యానే ఏకదేశిమతమాహ ॥

శ్లో॥ ౧౩౭. ఏకస్య సోమవిచ్ఛేదే కేచి దైంద్రాగ్నమిబ్రు

వః । త్రయాణాం సతతం సోమే లుప్తే త్వైంద్రాగ్నమాశ్వనం॥

ఏకస్యేతి । ఏకస్య పితుః పితామహస్యవా । అసోమపీథత్వే । ఐంద్రాగ్న ఏవఏకః పశుర్భవతీతి । త్రయాణాం పిత్రాదీనాం అవిచ్ఛేదేన। అసోమపీథిత్వేతు పశుద్వయం భవతీతి కేషాంచిన్మతం । ఇత్యంతా వ్యాఖ్యా ॥

అస్య మతస్యాయం నిష్కర్షః । ఏకస్య సోమవిచ్ఛేదే పైంద్రాగ్నః । ద్వయోస్సోమవిచ్ఛేదే పైంద్రాగ్నః । త్రయాణాం సోమవిచ్ఛేదే తూభయమపీతి ॥ లుప్తేత్వితి తుకార స్వారస్యాత్ ॥ ఇతి త్రికాండీ విచార స్సమాప్తః ॥

అథ వాహీనీపతీయ్య గ్రంథః.

ప్రథమం సఏవ లిఖ్యతే, పశ్చాదపేక్షితస్థలేషు విచార్యతే. శ్లో. పితాపితామహోవాపి సోమంయస్యనపీతవాన్ । ఐంద్రాగ్నం పునరుత్సృష్ట మాలభేతపశుంహిసః । ఏవంమీమాంసకాః ప్రాహుర్యాజ్ఞికా అపి కేచన॥ ఇతి । అయంచ సార్ధశ్లోకః త్రికాండీస్థఏవ । వ్యాఖ్యాతశ్చపురా । మతాంతరం దర్శయతి ॥

అత్రయక్ష్యమాణస్య యస్య పితృపితామహప్రపితామహానాం సోమవిచ్ఛేదస్స ఐంద్రాగ్నం పునరుత్సృష్ట మాలభ్య సోమేనయజేత । శ్రుతిః"ఐంద్రాగ్నం పునరుత్సృష్టమాలభేత"—ఆతృతీయాదితి స్వవ్యతిరిక్త పిత్రాది త్రిపూరుషాభిప్రాయం । త్రయః ప్రాంచః త్రయః ప్రత్యంచ ఇత్యాదా దీక్షావరనామ సుబ్రహ్మణ్యాదా । తస్మాదా తృతీయాత్పురుషాన్నామ నగృహ్ణాతీత్యాదా శ్రుత్యుక్తత్వాత్ ॥ సోమపానోద్యతస్య స్వస్య సోమవిచ్ఛేదాభావాచ్చ । అన్యేతు । పితుస్సోమవిచ్ఛేదే ఐంద్రాగ్నమిచ్ఛంతి । పితామహస్యవా । తత్ర కాత్యాయనః । వసంతే అగ్నిష్టోమః "ఐంద్రాగ్నం పునరుత్సృష్టమాలభ్య ద్విపురుషా సోమపీథినః" ఇతి ద్విపురుషా సోమపీథిన ఇత్యత్ర ప్రత్యేకం వాక్యపరిసమాప్తి న్యాయేన ఏకైకవిచ్ఛేదేపీతికర్కః । అగస్త్యస్తు ద్విపురుష సోమపీథవిచ్ఛేదే ఐంద్రాగ్నమిచ్ఛతి । తదాహ । యస్యపరా ద్వావసో

ముపాస్యాతాం స ఐంద్రాగ్నే నేష్ట్వా సోమేన యజేతేతి । త్రికాండ్యపి తస్య నేష్టః పశుః కైశ్చిత్పితా యది పితుస్సోమపః । **పితర్య సోమపీథేపి** సోమపస్స్యాత్ప్రితామహః । తత్రైంద్రాగ్నో న కర్తవ్యః భారద్వాజీయ భాష్యతః । ఇతి తతశ్చ వాహినీపతీయే ప్రసంగాంతర మస్తీత్యుపేక్షితం । ఏతావతా గ్రంథేన । పితృపితామహయో ర్ద్వయోరపి సోమవిచ్ఛేదే ఐంద్రాగ్నః । పిత్రాదీనాం త్రయాణాం సోమవిచ్ఛేదే ఐంద్రాగ్నః । పితృపితామహయో రేకతరస్యాపి సోమవిచ్ఛేదే ఐంద్రాగ్న ఇతి కర్కమత । పితృపితామహయో ర్ద్వయో స్సోమవిచ్ఛేద ఏవైంద్రాగ్నః నైకతరస్య విచ్ఛేద ఇత్యగస్త్యమత మితిమత చతుష్టయం ప్రదర్శితం । పరన్తు ద్విపురుషా సోమపీథిన ఇత్యత్ర ప్రత్యేకం వాక్యపరిసమాప్తిరితి లిఖతి । సాకథం స్యాదితి పండితా ఏవ విచారయన్తు ।

పునర్వాహినీ పతీయ్య మేవానుసరామః । దుర్బ్రాహ్మణ స్యైంద్రాగ్నే నేష్ట్వా ఆశ్వినం పశుం కృత్వా సోమేన యజేత । "ఆశ్వినం ధూమ్రలలామ మాలభేత" ఇతి శ్రుతేః । దుర్బ్రాహ్మణ లక్షణ మాహ బోధాయనః । "యస్య వేదశ్చ వేదీచ విచ్ఛిద్యేతే త్రిపూరుషం। సవై దుర్బ్రాహ్మణో నామ యశ్చ పౌనర్భవో భవేదితి" అత్ర వేదశ్చ వేదీ చేతి చకారాభ్యాం సముచ్చయా వగమా దుభయ విచ్ఛేద ఏవ భవత్యాశ్వినః నాన్యతర విచ్ఛేదే । అన్యతర విచ్ఛేదేపి కేచిదిచ్ఛంతి ॥ ద్విపురుష సోమమాత్ర విచ్ఛేదేపి పశుద్వయస్యాప్యావశ్యకతాం ప్రాహుః । దుర్బ్రాహ్మణ్యదర్శనాత్ । తదాహ త్రికాండీ। శ్లో॥ నసోమం పీతవాన్యస్య పితావాపి పితామహః। దుర్బ్రాహ్మణంతమాచష్టే కర్కశ్శాఖాం స్తరోక్తితః॥ పక్షేస్మి న్నాశ్వినైంద్రాగ్నా యద్య ప్యేకనిమిత్తకా । తథాప్య దృష్టకార్యత్వా త్తయోరిష్ట స్సముచ్చయః॥ తతః కించి దప్రకృత ముత్సృష్టం॥ "నియతోపాసనికస్య న దౌర్బ్రాహ్మణ్య మితి కేచిత్." భరద్వాజస్తు "విలుప్త సావిత్రీకో దుర్బ్రాహ్మణ" ఇత్యాహ। అస్మిన్పక్షే ఆశ్వినఏవ పశుః । నైంద్రాగ్నః । త్రిపురుష ముభయ విచ్ఛేదస్యైవ తన్నిమిత్తత్వాత్ । అతఃపరం అప్రకృతమేవ॥ అత ఉత్సృష్టం । ఏతావతా గ్రంథేన వేదవేదివిచ్ఛేదద్వయ మేవ మిలిత్వా

దౌర్బ్రాహ్మణ్య మితి స్వమతం । ప్రత్యేకవిచ్ఛేదోఽపీతి పరమతంచ ప్రదర్శ్య ద్విపురుషసోమమాత్రవిచ్ఛేదేపి పశుద్వయస్యాప్యావశ్యకతాం ప్రాహుః దౌర్బ్రాహ్మణ్యదర్శనాత్ । తదాహ త్రికాండీత్యాది; త్రికాండ్యంతర్గత పూర్వపక్షోఽలిఖితః । తతశ్చ లుప్తోపాసనికత్వం దౌర్బ్రాహ్మణ్యం లుప్తసావిత్రీకత్వం దౌర్బ్రాహ్మణ్య మితిచ మతద్వయం ప్రదర్శితం॥

తదేవం విచారితా ఉభయవాద్యభిమతా గ్రంథాః । అనేన విచారేణ సిద్ధాంతత్రయం మన్మనస్యారూఢం । ఏకో మాధవాచార్య సిద్ధాన్తః । అపరశ్చ రామాండార, రుద్రస్వామి, వాహినీపతి, త్రికాండీకారాణాం సిద్ధాన్తః । తృతీయ శ్చాగస్త్య ధూర్జటి, చాంద్రపాయనానాం సిద్ధాన్తః॥

తత్ర మాధవసిద్ధాన్తః పితృపితామహయో స్సోమవిచ్ఛేదే ఐన్ద్రాగ్నమాత్రం । త్రిపురుష సోమవిచ్ఛేదః త్రిపురుష వేదవిచ్ఛేదశ్చ మిలిత్వా దౌర్బ్రాహ్మణ్యం । తాదృశ దుర్బ్రాహ్మణస్యా శ్వినమాత్రం । ఐన్ద్రాగ్నాశ్వినయో ర్నకదాప్యేక పురుషానుష్ఠేయత్వరూపం సామానాధికరణ్యం ॥

రామాండారాదీనాం చతుర్ణాం సిద్ధాన్తస్తు । త్రిపురుష సోమవిచ్ఛేదే । ఐన్ద్రాగ్నమాత్రం । త్రిపురుష త్రేతా విచ్ఛేదో త్రిపురుష వేదవిచ్ఛేదశ్చ మిలిత్వా దౌర్బ్రాహ్మణ్యం । తాదృశ దుర్బ్రాహ్మణస్య నిమిత్తభేదా దైన్ద్రాగ్నాశ్వినో భయమప్యనుష్ఠేయం ॥

అగస్త్యాదీనాం త్రయాణాం సిద్ధాన్తస్తు ॥ ద్విపురుష సోమమాత్రవిచ్ఛేదే ఐన్ద్రాగ్నమాత్రం । త్రిపురుష సోమవిచ్ఛేదః త్రిపురుష వేదవిచ్ఛేదశ్చ ప్రత్యేకం దౌర్బ్రాహ్మణ్యం । త్రిపురుష సోమవిచ్ఛేదరూప దుర్బ్రాహ్మణేనాపితన్నిఘాతా మైన్ద్రాగ్నాశ్వినోభయమప్యనుష్ఠేయం ॥ ఇతి ॥

పరన్తు తృతీయేస్మిన్ సిద్ధాన్తే తాదృశ దుర్బ్రాహ్మణస్యైన్ద్రాగ్నప్రాపకం ప్రమాణం కిమితి పూర్వం పృష్టం నవిస్మరణీయం ।

నహి ద్వివారం రాజాపరాధిన శ్శతం దండ స్త్రివారం రాజాపరాధినో వర్షం కారాగృహవాస ఇత్యుక్తే త్రివారాపరాధిన శ్శతం దండో పీత్యర్థో భవతి । భవతిచ వర్షం కారాగృహవాసో పీత్యుక్తే శతాత్మకస్య దండస్యాపిలాభః । నహి తథాత్రాశ్వీన మపీత్యపి శబ్దోస్తి । నాపి ప్రమాణాంతరం । నచాగస్త్య సూత్రస్య స్మృతిత్వేన స్వతః ప్రామాణ్యాభావేపి తదర్థకశ్రుత్యనురూపకతయైవ ప్రామాణ్యం భవితుమర్హతీతి వాచ్యం। విశేషవిధినిషేధయో శ్శేషనిషేధాభ్యనుజ్ఞాఫలకత్వేన ద్విపురుషసోమవిచ్ఛేదే ఐన్ద్రాగ్నః, త్రిపురుష సోమవిచ్ఛేదే ఆశ్వీన ఇతి విధానే తాదృశవిధే శ్శేష నిషేధ ఫలకత్వేన ప్రత్యక్ష శ్రుతేః ఆశ్వీనమాత్ర మిత్యర్థసిద్ధ్యా । సూత్రేణ శ్రుతిమనుమాయ అనుమిత శ్రుత్యాఽర్థ నిర్ణయోత్పాదనాత్పూర్వమేవ ప్రత్యక్షశ్రుత్యా తద్విరుద్ధార్థనిర్ణయస్య ఐన్ద్రాగ్నాభావ విషయకస్య జాతత్వేన తన్నిర్ణయస్యచ ప్రతిబంధకతయా ఐన్ద్రాగ్నప్రాపకానుమిత శ్రుతేరబోధకత్వేనాప్రమాణత్వాత్ । అన్యథా శ్రుతిస్మృత్యో ర్విరోధే శ్రుతే ర్బలీయస్త్వం సర్వత్రైవ వ్యాహన్యేత । తస్మాన్నైన్ద్రాగ్న ప్రాపకం ప్రమాణం విచారణీయమేవ॥

కర్కసిద్ధాన్తస్తునాస్మాక ముపయుక్తః । కర్కస్య శుక్లం యజుః అస్మాకం కృష్ణం యజుః । తస్య కాత్యాయనం సూత్రం । అస్మాక మాపస్తమ్బీయం సూత్రం। తద్వ్యాఖ్యయా మాచారేచ తేషా మాశ్వీన పశునాస్తి। అస్మాకం సోస్తి । కించ కర్కః పితృపితామహయో రేకతరస్య సోమవిచ్ఛేదే పైన్ద్రాగ్నం దుర్బ్రాహ్మణ్యం చాహ । నాస్మాక మాచార స్తదనుయాయీ దృశ్యతే । అస్మదీయ సూత్రవ్యాఖ్యాతారశ్చ తథానాలోచన్॥ కించ దుర్బ్రాహ్మణంత మాచష్టే కర్కశ్శాఖాంతరశ్రుతేః । ఇతి త్రికాండీకారో వదతి । సాచ శాఖాంతర శ్రుతిః నకర్కేణోదాహృతా । నాపి త్రికాండీకారేణ । నాపి తద్వ్యాఖ్యాత్రా । ఉదాహృత శ్రుతౌ దుర్బ్రాహ్మణశబ్దో నాస్తి॥ కర్కస్తు॥ యస్య పితాపితామహోవా సోమం నపిబేత్స దుర్బ్రాహ్మణ ఇతి శ్రవణాదిత్యాహ । తచ్ఛ్రవణం కీదృశ మితి నాహ । దుర్బ్రాహ్మణ ఇ

త్యంత మేవ శ్రవణ మిత్యుక్తావపి । ఇదంచ దుర్బ్రాహ్మణపదం న తై
త్తిరీయ్యా కాశ్వీనవాక్యాన్తర్గత దుర్బ్రాహ్మణపద సమానార్థకం కిం
యత్కించి ద్దోషవ ద్బ్రాహ్మణపరం భిన్నార్థక మిత్యవోచామ॥
అపిచ వాహినీ పతిః కర్కశాఖాంతర శ్రుతే రితిశ్లోకం । కర్కశా
ఖాంతరోక్తిత ఇతి పఠతి। తేన కర్కవాక్యగతం శ్రవణాదితిపదం ఉ
క్తేరితి, ఉక్తిపరతయా వ్యాఖ్యాతం భవతి । తేనయస్యేత్యాది సదు
ర్బ్రాహ్మణ ఇతీత్యంతం కర్కవాక్యం నశ్రుత్యనువాద ఇత్యర్థస్సు
స్పష్టోభవతి । తేనచ దుర్బ్రాహ్మణపద ఘటితా శాఖాంతరీయ శ్రుతిః
కర్కేణ నోదాహృతే త్యర్థోభవతి । తస్మాన్న కేనాప్యం శేనా
స్మాకం కర్కసామ్యం । కించకర్కేణాశ్వీన పశుర్నోక్తో దుర్బ్రాహ్మణ
స్య । తన్మతే ఆశ్వీన స్యైవాభావాత్ ॥

పరన్తు పితృపితామహయో రేకతరస్య సోమవిచ్ఛేదేపి దు
ర్బ్రాహ్మణో భవతీత్యేతా వన్మాత్రం కర్కోక్త మాకలయ్య,
దుర్బ్రాహ్మణ శబ్ద మస్మచ్ఛాఖాయాం దృష్ట్వా తదర్థంచ దూ
రీకృత్య, దుర్బ్రాహ్మణ స్యాశ్వీన విధాన మస్మచ్ఛాఖాత ఆ
కలయ్య, కర్కోక్త దుర్బ్రాహ్మణ పదార్థం, తైత్తిరీయోక్త
మాశ్వీనంచ సంయోజ్య శాస్త్రార్థోపవర్ణన పూర్వక మను
ష్ఠానం ॥ "అస్మాకం బదరీచక్రం । యుష్మాకం బదరీతరుః । ఏవంబా
దరసమ్బన్ధాద్వయం యూయంచబాంధవాః" ఇతి శ్లోకోక్త మర్థమను
కరోతి । తస్మాత్కర్కసిద్ధాన్తోనాస్మాభిరపేక్ష్యః ॥ ఏకే నత్వం శేనా
పేక్ష్యః । అనయోః ప్రాయశ్చిత్తయోః కిం క్రత్వర్థత్వము తపురుషా
ర్థత్వం వేత్యాశంక్యయత్పురుషార్థత్వం వ్యవస్థాపితం కర్కేణస
ఏవాంశో కర్కగ్రంథాద్గ్రాహ్యః ఇతరైరనుక్తత్వాద విరుద్ధత్వాన్న్యా
య్యత్వాచ్చ ॥ తస్మాత్కర్క సిద్ధాన్తానుసారిణా కృతం త్రికాండీ పూ
ర్వపక్షమవలంబ్య వాహినీపతినాలిఖితే "ద్విపురుష సోమమాత్రవిచ్ఛేదే
పశుద్వయస్యాప్యావశ్యకతాం ప్రాప్తః దౌర్బ్రాహ్మణ్యాదర్శనా"దిత్య
ర్థే వాహినీపతివాక్యమేవ ప్రమాణ ముపలభామహే । నాన్య
త్ప్రమాణం ॥

తస్మాద్ద్విపురుషసోమమాత్రవిచ్ఛేదే ప్యాశ్వీన ప్రాపకప్రమాణాన్వేషణభారః, అగస్త్యాదిమతేషు త్రిపూరుషసోమవిచ్ఛేదిన ఐంద్రాగ్న ప్రాపక ప్రమాణాన్వేషణభారశ్చ విదుషాం శిరస్యేవ॥ ఇతి ప్రథమావిప్రతిపత్తిర్వ్యాఖ్యాతా ॥

అథ ద్వితీయావిప్రతిపత్తిః॥ సత్కర్మానుష్ఠానా త్పురుషార్థావాప్తిః। తచ్చ సత్కర్మజ్ఞానాత్। తచ్చ వేదాదిత్యర్థజ్ఞానసహితం వేదాధ్యయనం స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇతి విధీయత ఇతిపూర్వమీమాంసకాః। తచ్చ పూర్వోక్త మర్థజ్ఞానం విచారణాధీనం। విచారశ్చ వైదికశబ్దగ్రహణ మంతరానసంభవతి। తాదృశగ్రహణాయ గురుముఖోచ్చారణం పఠప్రాప్తం లిఖిత పాఠాదినాపి శబ్దగ్రహణ సమ్భవాదితి। లిఖితపాఠాది వ్యావృత్తయే అధ్యయనం గురుముఖోచ్చారణానుచ్చారణరూపం నియమ్యతే ఇతి స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇతి గురుముఖోచ్చారణానుచ్చారణాధీనే శబ్దగ్రహణే నియమవిధి రితి, శ్రీవివరణాచార్య ప్రభృతయః॥ కర్మోపయుక్త మంత్రగ్రహణమేవ వేదాధ్యయన మితిమతం గ్రంథేషు మయానోపలబ్ధం॥ స్యాచ్చేత్తాన్యన్నామ॥ ఏవంచ వేదాధ్యయనంనామ సాంగవేదాధ్యయనమేవేతి మీమాంసకమతం। శబ్దగ్రహణమేవేతి వివరణాచార్యాదిమతం। వేదవిచ్ఛేదోపి మీమాంసకమతే సాంగవేదాధ్యయన విచ్ఛేదః। ఇతరమతే శబ్దమాత్రస్యాపి గ్రహణాభావ ఇతిఫలితం॥

ఏవంచ ద్వితీయవి ప్రతిపత్తివిషయస్యాధికారిణః। మాధవాచార్యమతేన మీమాంసకాభిమత ఏవ వేదాధ్యయన మితిపక్షే ఆశ్వినః పశుః కార్యః॥ వివరణాచార్యా ద్యభిమత వేదాధ్యయనపక్షే ఐంద్రాగ్న ఏవకార్యః॥

తస్యైవాధికారిణః రామాండారాదీనాం చతుర్ణాం మతేన ప్రాథమిక వేదాధ్యయనపక్షే ఐంద్రాగ్నాశ్వినోభయం కార్యం। ద్వితీయ వేదాధ్యయనపక్షే ఐంద్రాగ్నమాత్రం॥

అగస్త్యాదిమతేన తుతస్య సర్వపక్షే ప్యైంద్రాగ్నాశ్వినోభయమప్యనుష్ఠేయ మితి సిద్ధ్యతీతి సర్వంచతురస్రం॥

కేచిత్తు ప్రాయశ్చిత్తాన్యదృష్టార్థానీతివదంతః, అదృష్టార్థానాం సముచ్చయ ఇతివాక్యం యత్కించిదాలపన్తః ప్రకృతయోః పక్షయోరపి ప్రాయశ్చిత్తరూపత్వాదనయోరపి సముచ్చయ ఏవ భవిష్యతీతి భాషంతే యథేష్టం । యద్యప్యనయో ర్నిమిత్తభేదస్య బహుధోపదర్శితత్వా న్నిమిత్తానుసారేణానుష్ఠానం సిద్ధ్యతీన సముచ్చయః । తథాపి తేషాం మనస్సమాధానాయ జైమినీయే వికల్ప సముచ్చయాధికరణే సవ్యాఖ్యానే విలిఖ్య పర్యవసిత తాత్పర్యం ప్రదర్శయిష్యామః॥

— వికల్పాధికరణం —

సూ॥ ప్రాయశ్చిత్తేషు చైకార్థ్యాన్నిష్పన్నే నాభిసంయోగః తస్మాత్సర్వస్య నిర్ఘాతః। పూర్వం వ్రీహియవయోః కిం సముచ్చయ ఉత వికల్ప ఇత్యాశంక్య వికల్పో సిద్ధాన్తితః । తత్రోక్తం వికల్పం ప్రాయశ్చిత్తేష్వప్యతిదిశతి । ప్రాయశ్చిత్తేషుచేతి । ప్రాయశ్చిత్తేష్వపి పూర్వవద్వికల్పః । ఐకార్థ్యాత్ । ముఖ్యప్రయోజనైక్యాత్ । అతో నిష్పన్నేన ప్రథమోత్పన్నే నైవాభిసంయోగ స్సంబంధః । నతూత్తరోత్పాద్యేన । తస్మాత్తస్మా దేవనిష్పన్నం। సర్వస్య దోషస్య నిర్ఘాతః। తథాచ ప్రథమమనుష్ఠితేనైవ సర్వదోషనిర్ఘాతా ద్వితీయానుష్ఠానం నాపేక్షిత మితిభావః ॥

— అత్ర భాట్టదీపికా —

ప్రాయశ్చిత్తానికర్మ వైగుణ్యనిమిత్తదోషనిర్ఘాతార్థాని । తేషు యాన్యేకస్మిన్నేవ వైగుణ్యే అనేకాని నిరపేక్షాణి తత్తద్వాక్యైర్విధీయన్తే, తేష్వపి సత్యప్యదృష్టార్థత్వే పూర్వవద్వికల్పః । యథా యది సామతో యజ్ఞ ఆర్తిమియాత్ సువరిత్యాహవనీయే జుహుయాదధ్వర్యుః । ఇతికస్యాం చిచ్ఛాఖాయా మధ్వర్యుకర్తృకో హోమః। అపరస్యాంతు యదిసామతో యజ్ఞ ఆర్తిమియాత్। స్వరిత్యాహవనీయే జుహుయా ద్బ్రహ్మ ఇతి బ్రహ్మకర్తృకో హోమః। ఇదం చైక జాతీయ్య యజ్ఞార్తావేవ తత్పరిహారార్థం ప్రాయశ్చిత్తద్వయం । తథాదర్శపూర్ణమాసాతిక్రమణ ఏవక్వచిత్పాథికృతీష్టిః । క్వచిచ్చ వైశ్వానరీ । తదత్రాపి దర్శపూర్ణమాసాతిక్రమ నిమిత్త ప్రత్యవాయ పరిహా

రార్థత్వ మపేక్షిత విధిబలాద్వాక్య శేషాచ్చావగమ్యతే । అతశ్చ ప్రీహియవాదివ దేవ తత్తద్వినియోగ విధివేలాయా మేవైక వైగుణ్యాధ్వంసరూపావాంతర కార్య నైరపేక్ష్యేణ సాధనత్వావగమాద్యుక్తోఽత్రాపి వికల్పః । నచ కారణ తావచ్ఛేదక వైజాత్యాద్ధర్మ వ్యవస్థా సిద్ధయేచావాంతరాపూర్వభేదస్యావశ్యకత్వాత్కథం ప్రయాజాదివత్సముచ్చయః । తద్భేదేపి నైరపేక్ష్యేణైవ వినియోగవిధి దశాయాముభయో స్తదదృష్టయో రేక వైగుణ్యధ్వంస జనకత్వావగతేః । ప్రయాజాదివ దుత్తర కాలికేన ప్రయోగవిధినా సముచ్చయాప్రతీతేః । నహ్యేకాదశోక్తరీత్యా ఏకస్మిన్ ప్రధానోపకారాఖ్యే మహాకార్యే ప్రయాజాదీనాం సర్వేషామంగానాం ప్రయోగవిధినా సాహిత్యావగమవదవాంతరకార్యేపి సాహిత్యావగమః । తథాత్వే ఉత్పత్తివినియోగావగత నైరపేక్ష్య బాధాపత్తేః । అత స్తస్య వినియోగవాక్య ప్రమితావాంతరకార్య నిరూపితత్వస్య ఆవశ్యకత్వాద్యుక్తో వికల్పః । న చైవమపి ప్రకృతే నైరపేక్ష్యస్య తత్తదవాంతరాపూర్వ నిరూపితత్వే నైవోపపత్తేః । వైగుణ్యధ్వంసనిరూపితత్వే ప్రమాణాభావః । తస్య వైగుణ్యధ్వంస నిరూపిత నైరపేక్ష్యావగమోత్తరకాలం ధర్మవ్యవస్థాది సిద్ధ్యర్థం కల్పితస్య తద్బాధకత్వానుపపత్తేః ॥ అయంభావః । సర్వేషాం ప్రాయశ్చిత్తానాం తత్తత్కర్మ వైగుణ్యధ్వంసరూపకార్యం ప్రతీతర నైరపేక్ష్యేణైవకారణత్వ ముత్పత్తివినియోగ విధిభ్యా మవగమ్యతే । యద్యపి కాలాంతర భావిస్వర్గాదిరూప ప్రధానఫలం ప్రత్యాశువినాశినామిదానీంతనానాం జ్యోతిష్టోమాదీనాం కారణత్వా సమ్భవాన్మధ్యే ద్వారభూతస్యాపూర్వస్య యథాకల్పనా । తథైవ సంకల్పప్రభృతిచరమక్రియాపర్యంత కర్మసముదాయాత్మకస్య ప్రాయశ్చిత్తస్యాపి వైగుణ్యధ్వంసావ్యవహితపూర్వవృత్తిత్వా భావేన కారణత్వం నసమ్భవతీతి మధ్యేఽపూర్వకల్పనాఽస్తి । తథాపిన తావన్మాత్రేణాదృష్టార్థత్వం సముచ్చయో వా సమ్భవతి । ముఖ్యప్రయోజనస్య దృష్టరూపత్వాత్ । యస్య కర్మణః ఫలంభవతి చేదిహైవభవతి నపరత్ర, తద్దృష్టార్థకం। యథా ఔషధభక్షణస్య రోగనివృత్తిః ప్రాయశ్చిత్తస్య పాపనివృత్తిః। యద్యపి

చిత్రాకారీరీ పుత్రేష్ట్యాదీనా మపిఫలమసతి ప్రతిబంధే ఇహైవభ
తథాపినత్వి హైవకదాచిత్పరత్రాపి । యత్తు క్వచిత్ప్రాయశ్చిత్తా
మప్యదృష్టార్థత్వలేఖనం కస్య చిత్తదవాంతర ద్వారభూతాదృష్టా
నకతయా ఉపపాదనీయ్యం । తథాచ ద్వారభూతస్య తత్తత్ప్రాయ
త్త జన్యస్య మధ్యే కల్పితస్యాపూర్వస్య విభిన్నత్వేపి పరమప్రయో
న రూపస్య వైగుణ్యధ్వంస స్యైక్యాన్నతాదర్థ్యే నోభయానుష్ఠా
మేకే నైవతస్య ఉత్పాదా దితితేషాం వికల్పఏవన సముచ్చయ ఇతి॥

— అథ సముచ్చయాధికరణం —

సూ॥ సముచ్చయస్త్వ దోషనిఘాతార్థేషు ॥ స్పష్టార్థ మి
దం సూత్రం ॥

భాట్టదీపికా.

యానిదోషగ్రాహక ప్రమాణా భావాన్న దోషనిర్ఘాతార్థాని
అపితు కేవలం నిమిత్తే నైమిత్తికాని అదృష్టార్థాని । తత్రైక నిమిత్త
కానేక నైమిత్తికస్థలే ప్రయాజాదివ త్సముచ్చయఏవ । యథాఽన్వా
ధానోత్తరం చంద్రసూర్యోపరాగే । ఇడాభక్షణాత్పూర్వమపి । ఉద్వ
యం । ఉదుత్యం । చిత్రం । ఇతి మంత్రత్రయ కరణక హోమత్రయ
విధా । నహితత్ర కశ్చిద్దోషః । వేధాది ప్రయుక్తస్యా పీడాభక్షణా
త్పూర్వమప్రవృత్తేః । ఏతాదృశవిషయే ప్రాయశ్చిత్త సమాఖ్యాతం
ప్రాయశ్చిత్తకాండ పఠితత్వమాత్రేణౌపచారికీ । యజమానకర్తృకత్వ
సామవైదిక పదార్థేషు ఔద్గాత్రసమాఖ్యావత్ । నతు పాపవిశోధక
త్వేన పాపాదేరేవాప్రసిద్ధేః । యత్వత్ర భాష్యకారేణ సూర్యోదయా
త్పూర్వ మగ్నిహోత్ర హోమాకరణే ప్రాయశ్చిత్తద్వయామ్నానముదా
హృతం । తత్ । రూపం కాలోనునిర్వాపో దేవతాశ్రపణం తథా ఆ
నాయే విధృతాః పఞ్చైత ఇమే సర్వదాస్మృతాః । ఇతి ఛందోగపరి
శిష్టానుసారా దనుదితహోమినాం కాలాతిక్రమనిమిత్త దోష నిర్ఘాతా
ర్థత్వోపపత్తేః । ఇతరథా ఉదితహోమినాం సర్వదా ప్రాయశ్చిత్తకర
ణాపత్తే రుపేక్షితం । యదపి పార్థసారథినా । భిన్నే జుహోతీత్యాద్య

దాహృతం । తదపి క్రత్వంగ కపాలభేదన నిమిత్తవైగుణ్య సమాధా నార్థత్వోపపత్తేః ద్వితీయ్య ప్రాయశ్చిత్తా లిఖనాచ్చ ఉపేక్షితం॥

ఏతేనాధికరణద్వయేన, అదోషనిర్ఘాతార్థేషునామ ప్రాయశ్చిత్త పదవభాసమానేషు కర్మసమృద్ధి ఫలకేషు సముచ్చయః । దోషనిర్ఘాతార్థేషువస్తుతః ప్రాయశ్చిత్తేషు వికల్ప ఇతి జైమినేరభిప్రాయస్సిద్ధః । ప్రకృతయోః పశుయాగయోః దోషనిర్ఘాతార్థత్వం వస్తుతః ప్రాయశ్చిత్తత్వంచ సర్వేష్టం । ఇతి కథం సముచ్చయస్తయోస్సిద్ధ్యేత్ । యత్తుకైశ్చిత్ । ఆపస్తంబ శ్రౌతసూత్రే క్రత్వంగ ప్రాయశ్చిత్త ప్రతిపాదనపరే నవమప్రశ్నే ॥ ప్రాథమికం ॥ ఏకత్ర శ్రూయమాణాని ప్రాయశ్చిత్తాని సముచ్చీయేరన్నర్థాన్తరత్వాది త్యధికారసూత్రమాకలయ్యాపస్తంబఋషేః స్సముచ్చయ ఏవాభిప్రేత ఇత్యుచ్యతే, తత్తు కేవలం సూత్రార్థ పర్యాలోచనమూలకం, న్యాయాపరిశీలన మూలకంచ వచః ॥ ఏకత్ర ఏకస్మిన్నిమిత్తే, నతు నిమిత్తభేదే, శ్రూయమాణాని, నతున్యాయప్రాప్తాని । ప్రాయశ్చిత్తాని । వస్తుతః। సముచ్చీయేరన్ । నను కథం తేషాం సముచ్చయః । నిమిత్తస్యైక్యాత్ । తేన ముఖ్యఫలస్యాప్యైక్యాత్ । ఏకేన ముఖ్యఫలోత్పత్తౌ అపరస్య వైయర్థ్యాదిత్యత ఆహ । అర్థాన్తరత్వాదితి । ముఖ్యఫలసాధనీభూత, విజాతీయ విజాతీయ ద్వారభూతావాంతర ప్రయోజనసత్త్వాత్ । యథా ఏకం కాశీగమనం నిమిత్తీకృత్య విహితాని కాశీప్రాప్తిరూపైక ప్రయోజనకాని, అశ్వప్రదీప, పాథేయగ్రహణాదీని । అసాధారణ మవాంతరకార్య ముత్పాదయంతి, కాశీప్రాప్తిసాధనానిసంతి, సముచ్చీయంతే। తద్వదేతేషాం ప్రాయశ్చిత్తానామపి॥ యథావా ఏకాం పామామధికృత్య విహితాని, ఏకతన్నివృత్తి ప్రయోజనకాని, రేచన, లేపన, ఔషధభక్షణాదీని, అవాంతరప్రయోజన భేదేన సముచ్చీయ్యంతే । తద్వదేతాని ప్రాయశ్చిత్తాన్యప్యవాంతర ప్రయోజనభేద ముత్పాద్య మహాప్రయోజనోపకారకాణిసంతి, సముచ్చీయ్యంతే । అవాంతరప్రయోజనభేదోఽ దృష్టోపికల్పనీయ్య ఇతి ఖలుసూత్రార్థః ॥ ప్రకృతేచ నిమిత్తభేదస్య బహుధోపదర్శితత్వాత్ । కించాస్యాధికార సూత్రస్య

స్వేనకంఠోక్త ప్రాయశ్చిత్తమాత్రపరత్వాత్, అన్యథా జైమినీయ
ల్పాధికరణ విరోధాత్ । కథం తేన సూత్రేణ ప్రకృత ప్రాయశ్చి
పశుయాగయోః సముచ్చయస్సిద్ధ్యేత్ ॥ ఇత్యాదికం సుధియో
బహుధా విమృశన్తు ॥

శ్లో॥ నిద్రస్తునామ సమజాయత దివాస్తువస్తు । నాఽతో భజామ్యణు
మావపి ఖేదమోదౌ । నిద్రాన్తిమాధవముమాధవముష్య నేకే । కోనా
టుస్సకలలోకహితం విధాతుం ॥

కింతు.

శ్లో॥ మాన్యాన్ప్రణమ్య విహితాఞ్జలిశేషభూయో । భూయో
విధాయ వినయం వినివేదయామి । దూష్యం వచో మమ పరం నిపుణ
విభావ్య । భావావబోధవిహితో న దునోతి దోషః ॥

— ఇతి —

శ్రీమ చాదిభట్టోపనామక రామమూర్తిశాస్త్రిణా విరచితా

శ్రీమ దయ్యగార్యుపనామక రామావధానినా అనుమోదితా

ప్రాయశ్చిత్త పశు మీమాంసా.

